

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Кандидат:

м-р Дарко Николовски

ЗАПИСИ НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИЦИ ОД XV И XVI ВЕК

Докторска дисертација

Ментор:

проф. д-р Добрила Миловска

Лектор: Виолета Јовановска-Никовска

Скопје, 2024

„ЗАПИШАНОТО ЗАСЕКОГАШ ОСТАНУВА“

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

СВ. – СВЕТИ

ИТН. – И ТАКА НАТАМУ

СЛ. – СЛИЧНО

Л. – ЛИСТА

ММ – МИЛИМЕТРИ

ЛИСТА НА СЛИКИ

Слика 2.1. Средновековни словенски ракописи во Македонија - Фрагмент од октоих петогласник првата половина на 15 век

СОДРЖИНА

ВОВЕД ВО ТРУДОТ	6
Предмет на истражување	7
Цели на истражување	8
Методологија на истражување	8
Структура на трудот	10
I. ВОВЕД/ИСТОРИЈА НА ПРОУЧУВАЊЕТО НА ЖАНРОТ ЗАПИСИ	13
1.1. Дефиниција на жанрот записи	13
1.2. Видови записи	16
1.3. Главни карактеристики и структура на записите	22
II. ОРИГИНАЛНИ ЗАПИСИ/АВТОГРАФИ	29
2.1. Најпознати книжевници	29
2.1.1. Владислав Граматик	30
2.1.2. Димитар Кратовски	50
2.1.3. Висарион Дебарски	55
2.1.4. Протопоп Јоан Кратовски	62
III. ЗАПИСИ НА „ПРЕПИШУВАЧИ“ НА РАКОПИСИ	79
3.1. Матеј Слепченски	79
3.2. Пахомиј Слепченски	85
3.3. Сисој	104
3.4. Поп Лазар, Поп Петар, Ермонах Филимон, Ероќакон Силвестер и Протопоп Лука	104
IV. Факсимили на ракописи	106
V. Заклучок	172
VI. Библиографија	179

ВОВЕД ВО ТРУДОТ

Почнувајќи од Св. Климент Охридски па натаму, во средниот век биле „препишувани“ и распространувани словенски преводи на евангелија и апостоли, триоди и октоиси, часослови и требници, пролози и разни зборници и многу други книжевни родови и книги наменети за христијански православни обреди. Но, паралелно со оваа литература, која не е оригинална туку преводна, живее и се развива уште еден вид на писмено литературно творештво, наменето како четиво на поширок круг луѓе, а тоа биле средновековните романи, раскази, повести, житија на локални светители и легенди, повеќе или помалку профана литература која е распространета во средниот век. И двата вида литература имаат една обединувачка карактеристика: црковнословенскиот јазик, кој во својата македонска варијанта, со извесни влијанија од народниот говор и однадвор живее како книжевен, сè до крајот на XVIII век и почетокот на XIX век. Втора обединувачка карактеристика на тие два вида литература е нерамномерноста на интензитетот во нивното создавање. Тој се менувал во зависност од политичките услови низ кои поминувал средновековниот човек, нивниот консумент, а во исто време и творец. Секоја општествено-политичка промена и нова општествено-политичка ситуација внесувала поголем или помал застој во нивното пресоздавање, за потоа пак да се јават со нов интензитет. Дека ниту во најтешките моменти од историјата, големата армија од пишувачи и книжевници, подвижници на писмениот збор не исчезнувала, сведочи еден друг вид книжевна продукција, не помалку значајна и не помалку интересна, за која речиси и нема вистинско место во книжевните истории, туку во нив се споменува патем. Затоа што, според утврдените сфаќања, тоа и не е книжевност во традиционалната смисла на зборот. Иако и таа го слика и тоа мошне пластично животот на луѓето во сите негови поединости, сосе сите духовни и материјални компоненти.

Тоа се *записите* што ги оставале луѓето пишувачи, препишувачи или читатели на некоја книга за тоа, како и под какви услови ја пишувале или ја читале. Скромни монаси и калуѓери, најчесто единствени писмени

луѓе во минатото, многупати во нив молат за прошка заради грешките што и не сакајќи можеби ги направиле пишувајќи при студ и слаба светлина, често гладни и страдни. Оставале записи и сопствениците на некоја книга, или дарителите на книги и други црковни предмети и објаснувале зошто го прават тоа добро дело и за кого. Меѓу таквите записи се наоѓаат и имиња на познати книжевни дејци како што се Димитар Кратовски, Висарион Дебарски и Протопоп Јоан Кратовски) и др. Но, останале и записи и од многу анонимни, скромни трудбеници на книгата, или случајни читатели кои ги користеле ракописните книги за да соопштат за некој настан од нивниот живот, значаен за нив. Така тие престануваат да бидат „анонимни“ припадници на народот и со своите навидум ситни и незначајни соопштенија осветлуваат многу темни и непознати страници од неговата историја.

Предмет на истражување

Предложениот труд има тенденција да даде свој книжевен придонес преку анализа на записите на македонските книжевници од XV и XVI век (Владислав Граматик, Димитар Кратовски, Висарион Дебарски, Протопоп Јоан Кратовски), но и редица помалку познати македонски книжевници од речиси сите скрипторски центри во Македонија. На самиот почеток, во првиот дел од докторската дисертација се говори за жанрот Записи во средновековната книжевност, поточно за автографите како средновековни книжевни жанрови. Во вториот дел се посветува особено внимание на досегашните анализи и проучувања коишто се особено значајни за книжеvnата наука. Следат описите на автографите на истакнати средновековни книжевници како што се Владимир Граматик, Димитар Кратовски, Протопоп Јоан Кратовски и Висарион Дебарски. На крајот се проследуваат повеќе значајни средновековни книжевни творци кои оставиле впечатливи записи во ракописите што ги „препишувале“ за потребите на некоја црква, манастир или по порачка на некој „велик“ црковновеликодостојник или благородник.

Цели на истражување

Истражувањето во трудот, се појавува од потребата за да се даде поопстоен, поопсежен преглед на средновековната литература, која е во контекстот на истражувањето и попрецизна и подетална претстава за досегашната состојба во врска со сознанијата кои се поврзани со истражуваното подрачје, како и обид за пополнување на „празнините“ во знаењата во врска со истото тоа подрачје. Целта на истражувањето е да даде одговор на следните прашања:

1. Какво место заземаат автографите во врска со средновековните книжевни жанрови?
2. Кои автори претходно имаат извршено анализа на автографите?
3. Во кои книжевни дела можат да се најдат автографите на средновековните книжевници како: Владислав Граматик, Димитар Кратовски, Протопоп Јоан Кратовски и Висарион Дебарски?
4. Каде можат да се најдат делата со автографи на горенаведените книжевници?
5. Кои се податоците за времето на пишување, местото на пишување и нарачката за пишување на ракописите на книжевниците од XV и XVI век?
6. Кои теми најчесто се опфатени со автографите?
7. Кои атрибути и стилски обележја се присутни во средновековните записи?

Методологија на истражување

Методологијата на истражувањето во трудот покрај теоретски дел, опфаќа и одреден истражувачки карактер и во согласност со тоа искористени се методите на анализа и истражување. Во контекст на претходниот опис за сознанијата кои произлегуваат од целите и предметот на истражувањето, обемот на темата, целокупниот процес на истражување

и презентација на добиените резултати, научните методи кои се применети при изработката на овој труд се следните:

- дескриптивен метод,
- метод на анализа,
- компаративен метод,
- метод на генерализација,
- метод на класификација,
- метод на синтеза,
- метод на апстракција,
- метод на конкретизација и
- метод на специјализација.

Заклучоците и препораките содржани во трудот се темелат врз обемно теориско и емпириско истражување. Притоа, искористена е неексперименталната каузална метода за утврдување на причинско-последичните односи на манифестираната појава. Потребните податоци и сознанија за истражуваниот проблем, произлезени од теориското истражување, добиени се со користење на техниката – анализа на литература.

Со цел за да се долови пореална слика за самата тема, теоретската основа на овој труд се базира на различни секундарни извори, кои дополнително ја збогатуваат методолошката рамка на истражувањето:

- домашна и странска литература (книги, учебници, трудови кои се публикувани во списанија и зборници итн),
- интернет-извори,
- стручни списанија.

Исто така, истражувањето вклучува и комбинирана методологија, имајќи го предвид фактот дека за потребите на ова истражување се консултирани повеќе научни дисциплини. Од посебните научни методи се искористени комбинирано со аналитичко-синтетички пристап, како и дедуктивната конклузија која помогна при извлекувањето на определени заклучоци од општото кон поединечното. Се разбира, компаративниот метод е неопходен кога се работи за разгледување на ваков тип на текстови.

Структура на трудот

Автографите кои се од посебен интерес на докторската дисертација се анализирани во I, II и III дел. Во првиот дел од докторската дисертација, конкретно станува збор за Глава I, вниманието е насочено кон дефинирање на жанрот записи, наведување на видовите записи и опишување на главните карактеристики и структурата на записите. За тоа да се постигне, земени се предвид испитувањата на оваа материја од страна на Ѓ. Трифуновиќ, Божидар Рајков, Борјана Христова, Елена Узунова, Ѓорѓи Поп Атанасов, Добрила Миловска, Михајло Георгиевски и др. Во случајов со овие автори се работи за поединечни или парцијални истражувања на оваа материја. Во бугарската книжевно-историска наука се објавија дури два зборника со теми од областа на средновековната книжевност во XV – XVI век. Но, до сега на едно место не е направено комплетно истражување на оваа мошне комплексна материја, а во оваа глава се дава одговор на прашањето – што претставуваат записите во системот на средновековните прозни жанри, какви записи постојат во поделбата на жанрите и кои се најважните записи кои ѝ се познати на науката за средниот век.

Во глава II вниманието е посветено на оригиналните записи/автографи на книжевниците: Владислав Граматик, Димитар Кратовски, Висарион Дебарски и Протопоп Јоан Кратовски. Ова е најважното поглавје во трудот во кое се третираат исклучиво оригинални пишуваачи на ракописни книги. Во македонската книжевна средина еден од најпознатите оригинални книжевници бил книжевникот **Владислав**

Грамадик. Тој според досегашните наши сознанија бил активен во средновековно Жеглигово, во областа Младо Нагоричино и Матечје. Во Младо Нагоричино во 1456 година тој го пишува првиот од своите четири енциклопедиски зборници, познат под името *Предел*. Другите свои зборници ги пишувал во манастирот Матечје. Првиот зборник бил мошне обемен зборник, вториот од споменатите ракописи бил пишуван во 1473 година и е познат под името *Андријанти*. Овде е особено важно тоа што во неговиот повез се пронајдени македонските глаголски листови од X век. Третиот ракопис, познат како *Рилски панеџерик* го пишувал во 1479 година. Покрај овие обемни зборници Владислав Грамадик напишал и еден *Шестоднев*, кој не е зачуван во науката. *Димитар Кратовски* е еден од најзначајните македонски книжевници од XV век, поврзан со традицијата на Кратовската книжевна школа. Во 1466 година тој направил препис на *Номоканонот*, за потребите на архиепископијата во Охрид. Кон средината на минатиот век овој Номоканон сè уште се наоѓал во Охрид каде што го пронашол рускиот славист В. И. Григорович. Меѓутоа, Григорович ги зел само последните листови од ракописот, кои сега се наоѓаат во Лениновата библиотека во Москва, во збирката на Григорович. *Висарион Дебарски* е еден од најзначајните македонски книжевници од XVI век. До сега се идентификувани 23 негови ракописи кои моментално се чуваат во разни институции надвор од нашата земја. Покрај пишувањето на ракописни книги Висарион Дебарски според нас е и еден вид на антологичар кој вршел избор на текстовите што ги пишува, собирајќи ги по свој вкус. Тој создал ракописни зборници што дотогаш не постоеле во средновековната македонска литература. *Јоан Кратовски* е еден од најзначајните македонски книжевници кој живеел и творел во периодот на турското ропство. Во трудов се претставени податоци за еден од најзначајните ликови во средновековната книжевност – Јоан Кратовски и неговите најпознати ракописи. Во анализата се вклучени неговите најпознати ракописи како: *Молитвеникот*, *Четвороевангелие*, *Литурџијар* и др. преку кои се докажува оригиналноста и талентот кои ги поседувал Јоан Кратовски при создавањето на неговите дела. Преку овој труд се согледува неговата пишувачка дејност која била реткост за времето во кое тој живеел и творел. Преку неговите ракописи се уочува

неговата оригиналност, иновативност и мајсторскиот стил кој го поседувал овој исклучително важен автор за средновековната литература. Целокупната материја во врска со овој сложен дел од нашата тема е разгледан од повеќе аспекти со цел да се добијат што покомплетни резултати од истражувањето.

Во Глава III се работи конкретно на обичните записи на препишувачите Ѓуро, Поп Лазар, Поп Петар, Еромонах Филимон, Еромонах Силвестар, Протопоп Лука, Матеј, Пахомиј и Сисој. Бидејќи ова подрачје во науката е недоволно истражено, направен е обид за негово комплетно претставување пред научната јавност, со презентирање на нови, до сега неистражени или во некои случаи недоволно истражени проблеми. Имено, прво книжевниците се идентификувани, поставени се во рамките на книжевните центри во кои биле активни и направен е целосен опис и попис на делата во кои учествувале со пишување или помагање при пишувањето што не е редок случај во средниот век.

Во Глава IV се работи на факсимилите на ракописите и за целите на ова поглавје направено е истражување на ракописите во кои се содржани записите на книжевниците. Сите записи се објавени со цел тие да им послужат на истражувачите во нивните истражувања од разни, неистражени аспекти.

Главната теза што се поддржува со оваа книжевна работа е:

- 1) Значење и постоење на автографи создадени во средновековието, во периодот меѓу XV и XVI век.

Притоа, со сопствената авторска работа и анализата на средновековните записи се брани постојната теза за присуството на стилските обележја, за информантите за записите и за врската со Библијата и христијанските елементи.

I. **ВОВЕД/ИСТОРИЈА НА ПРОУЧУВАЊЕТО НА ЖАНРОТ ЗАПИСИ**

1.1. *Дефиниција на жанрот записи*

Записите се специфичен средновековен книжевен жанр.¹ Под запис се подразбира *„белешка, испишана надвор од основниот текст на ракописот во која најчесто се даваат податоци за пишувачот, имателот или читателот на книгата, за времето и местото каде што таа е пишувана и сл.“*² И кај Добрила Миловска за записите е запишано дека се *„белешки испишани надвор од основниот текст на ракописот во кој најчесто се даваат податоци за пишувачот, имателот или читателот на книгата и за времето и местото каде што таа е пишувана“*.³ Од поновите истражувачи на средновековната книжевност е Милена Ристова-Михајловска која записи ги нарекува *„оние белешки што стојат надвор од основниот текст на ракописот“*.⁴ Она со што се согласуваат сите истражувачи на жанрот записи е тоа дека записите не се испишани во основниот текст, туку надвор од текстот на ракописот. Обично записите биле пишувани од грамотни лица/монаси кои пишувале во некои скрипторски центри и истовремено биле црковни книжевници, преведувачи на ракописи, препишувачи, сопственици на ракописи и слично.

За да дадеме детален осврт кон жанрот записи неопходно е да се спомене средновековната литература којашто е специфична и е творена сосема различно од современите естетски литературни критериуми и притоа низ годините остава видно влијание поради тоа што средновековната литература има силна енергија која дава општествено

¹ Ѓ. Трифунович, Азбучник српских средновековних книжевних појмова, Нолит, Белград 1990, стр. 79

² Ѓорѓи Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, Македонска книга, Скопје 1989, стр.107

³ Добрила Миловска, Написа своеју рукоју, Скопје 2013, стр. 7

⁴ Милена Ристова-Михајловска, Автографи на македонските книжевници од XV и XVI век, Штип 2015, стр. 20

значење и која директно има моќ да испрати порака врз читателот и да поттикне длабоко размислување (во тоа јасно се согледува своевидноста, средновековната форма и литературниот карактер на творбите од тоа време). Оттука, јасно е дека средновековната литература е со навистина широк опфат и во неа се содржани различни литературни форми од педагошка, историска или природнонаучна книжина кои несомнено се поврзани со искуството, религијата и уметноста и притоа уште во првите дела, создадени од страна на средновековните писатели присутно е изобилство од поетски фигури кои имаат потенцијал за создавање моќни литературни творби.

Целта на средновековниот писател е да воспитува, да подучува, да дава знаења и во средновековната литература постои еднолинеарност на изразувањето според однапред зацртани задачи на авторот и според идеалите на христијанската религија и притоа во литературата се откриваат одделни реалистични моменти како одраз на конкретните животни пројави. Недостасува стремежот за целосно проникнување во животот и неговите закономерности, а писателот негува „авторски идеал“ кој се определува од религијата, од жанрот и од предзначењето на творбата и тој ја обожува симболиката, морално-етичките генерализирања, типизацијата од религиозно-филозофско гледиште, односно, авторот го одразува животот преку призмата на претходно установени норми и литературни канони, а традицијата во средновековната литература игра голема улога.⁵

Историски, кога пристапуваме кон изучување на средновековната литература, сепак, не можеме да тргнеме од современите критериуми, затоа што самиот поим „уметничко“ е историска категорија и низ различните епохи има различна конкретна содржина, а за решавање на прашањето на жанровиот опфат на македонската литература од XV и XVI век е неопходно да се примени историскиот принцип – литературата да се види низ погледот на човекот од средновековието и притоа низ средниот век литературниот живот е специфичен, поради што редица творби не се

⁵ Боню Цонев Стефанов, Опис на славянските ракописи в Софийската Народна библиотека. Том II. София, 1923.

вклопуваат во рамките, на современите естетски критериуми.⁶ За средниот век е карактеристично тоа што литературата е навистина специфична, има карактеристична поетика од која се доаѓа до важни заклучоци за спецификите на тогашните актуелни жанрови форми.

Според Петканова низ средновековието литературата и црквата се неразделно поврзани, како што се поврзани и науката за литературата со религијата и естетиката и затоа во книжевноста се открива своевидно мешање на литературните со нелитературните жанрови и притоа постои тесна поврзаност на ред жанрови со црковната практика, кои едновременно исполнуваат практична и естетска функција, а научното знаење, теологијата и искуството се недиференцирани и неразделиви⁷.

Јасно е дека постои широк обем на книжевни жанрови во жанровиот систем на средновековната литература, а записите се сметаат за уникатен белег и особено истакнат жанров сегмент и истите се специфични поради изливот на импресиите од творештвото, експресиите и се уникатно дело на арс-поетиката во средновековието. Токму затоа, достапни се и претходни истражувања и трудови⁸ кои ја имаат истражено оваа проблематика на проучување, детектирање, прибирање и опис на средновековните записи како жанр којшто е од посебен интерес за целите на докторскиот труд.

Тоа е објаснето и во делото „Стари записи“ каде Поп-Атанасов објаснува дека нивната исклучителност, навидум минорност од аспект на должина на текст, а величина од аспект на богатство од елементи во нивната поетика, и во смисла дека тие се најверодостоен врукот на факти за тогашната живеачка низ земјава и извор на биографски податоци за книжевниците од тој период, средновековните автографи претставуваат поттик да им се посвети внимание од страна на проучувачите и истражувачите на овој период од развојот на македонската и јужнословенската литература воопшто, притоа записите претставуваат

⁶ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето допълнено издание, София 1997, стр. 18

⁷ Исто, стр.18

⁸ Особено истакнати се авторите Љубомир Стојановиќ, Јордан Иванов, Глиша Елезовиќ, Ѓорѓи Поп-Атанасов, Добрила Миловска, Радмила Угринова-Скаловска и др.

мошне интересна појава во нашата средновековна литература – оригиналната и преводната“.⁹

1.2. Видови записи

Дринов констатира дека има два вида записи, односно:¹⁰

- I. записи на пишувачот (скрипторот) на ракописот,
- II. записи напишани од други лица.

Првата група записи се попознати како авторски записи. Пишувачот на ракописот истовремено е автор и на ракописот и на записот на ракописот. Тоа бил случај со мнозина т.н. професионални книжевници, преведувачи или антологичари, како што се:

- Владимир Граматик,
- Протопоп Јоан Кратовски,
- Висарион Дебарски.

Втората група на записи ја сочинуваат поновите записи, напишани од други лица кои учествувале во создавањето и распространувањето на ракописната книга, како што биле на пример купувачите, читателите, сопствениците на книги, дарителите и т.н. помагачи на нивното ширење.

Притоа, Поп-Атанасов објаснува дека првиот вид т.н. автографски записи е пренесен од византиската писмена традиција и обично има слична структура и содржина, односно, почнуваат и завршуваат на сличен начин.¹¹ Записите го известуваат читателот кој ја пишувал книгата, каде и кога, во какви услови, кога е завршена и сл., и во нив се искажува традиционалната скромност на пишувачот и се молат читателите да не го прекоруваат пишувачот поради евентуалните грешки коишто настанале

⁹ Види повеќе кај Ѓорѓи Поп-Атанасов, Стари записи. Избор, превод и редакција, Скопје 1996.

¹⁰ Марин Дринов, Запис од Охридскии патриарх Прохор, Периодическо списание, кн.III 1882, стр.132

¹¹ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Речник на старата македонска литература, Македонска книга, Скопје 1989, стр. 107.

при пишувањето,¹² иако многу често самите записи содржеле информации во кои се разјаснети некои непознати зборови и толкувани се некои потешко разбирливи реченици кои се од полза на читателот подобро да ја разбере суштината на напишаното.

Во својата збирка „Записи“, **Љубомир Стојановиќ** има вклучено записи во ракописи, поговори од стари печатени книги, натписи на камен, гробни натписи и др. и притоа записите ги дели на три групи:¹³

- I. Во првата група се содржани датирани записи и натписи, записи и натписи кај кои може приближно да се одреди датумот на постанување.
- II. Во втората група се содржани недатирани записи и натписи кај кои може да се одреди само векот на постанување.
- III. Во третата група се содржани записи и натписи што се наоѓаат на познати ракописи, записи за датумите на смртта на познати владетели, архиепископи и патријарси; натписи за ктиторите и светците на црквите и манастирите и летописни записи.

Научната работа на Стојановиќ се состои во тоа што збирката ја има изработено со хронолошки распоред на целиот книжевен материјал кој е создаден до 19-от век и притоа направена е селекција помеѓу записите коишто се датирани и записите коишто не се датирани и притоа текстовите се нумерирани со броеви помеѓу бројот 1 и бројот 10.552 од каде станува јасно дека станува збор за обемна работа од вкупно 10.552 записи распределени во вкупно шест тома при кои првата книга датира од 1902

¹² многу често овие записи содржеле маргини во кои пишувањот ги објаснувал лошите предлошки услови и воопшто условите под кои се пишувани текстовите често повикувајќи се на манастирскиот живот.

¹³ Види:

- Љубомир Стојановиќ, Стари српски записи и натписи, Книга прва (фототипско издание Книга 4), Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије „Матица српска“, Београд 1982;
- Љубомир Стојановиќ, Стари српски записи и натписи, Книга трета (фототипско издание Книга 7), Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије „Матица српска“, Београд 1984;
- Љубомир Стојановиќ, Стари српски записи и натписи, Книга втора (фототипско издание Книга 5), Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије „Матица српска“, Београд 1988;
- Љубомир Стојановиќ, Стари српски записи и натписи, Книга шеста (фототипско издание Книга 13), Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије „Матица српска“, Београд 1988.

год., со обем од 480 страници, втората книга датира од 1903 год., со обем од 482 страници, третата книга датира од 1905 год., со обем од 487 страници, четвртата книга која датира од 1923 год., со обем од 227 страници, петтата книга која датира од 1925 год., со обем од 334 страници и шестата книга која датира од 1926 год., со обем од 347 страници.

Записите главно се поделени на записи за самите книги со информации за тоа кој ги купил, читал или презел, записи на ракописи кои се испишани од страна на самите автори, записи на цркви, записи на книги за други случувања и гробни натписи. Записите се надополнети и со регистри на личности кои во тој период биле владетели, ктитори, дејци, како и со прегледи на сите години што се спомнуваат во записите во сите шест книги.¹⁴

По Љ.Стојановиќ, **Јордан Иванов** ги објави „Български старини из Македонија“¹⁵, каде посебно внимание е посветено на собирањето и детектирањето на старините од Македонија на основа на претходни искуства кои ги собрал патувајќи низ оваа држава во период од две години, што му помогнало да собере големо историско и книжевно наследство од македонските краишта. Особено важна била неговата посета во 1906 год., на Зографскиот манастир на Атон каде се сретнал со житието на Св. Наум, инспирација за 24-то поглавје насловено како „Натписи и записи од разни места на Македонија“ каде има опфатено записи од Тетово, Кратово, Дојран, Битола, Крива Паланка, Охрид, Преспа, Велес и Штип.

По Јордан Иванов за записите објавил книга **Глиша Елезовиќ**. Тој во своето дело „Записи и натписи“¹⁶ има направено селекција на записи од Кратовскиот-Лесновски манастир кои во понатамошните години претставувале основа за други збирки и истражувања од областа. И Академикот **Владимир Мошин** исто така има извршено селекција на

¹⁴

¹⁵ Йордан Иванов, Български старини из Македонија, София 1908. Види: Йордан Иванов, Български старини из Македонија. Фототипско издание, София 1970.

¹⁶ Глиша Елезовиќ, Записи и натписи (Манастир Лесново), Зборник за историјата на Јужна Србија и соседните области, Кн. I, Скопје 1936.

записи во делото „Словенски ракописи во Македонија, кн. I“¹⁷ и познат е по документарната функција со фокус кон манастирите и црквите во прилепската област.

Слика 2.1. Средновековни словенски ракописи во Македонија - Фрагмент од октоих петогласник првата половина на 15 век

¹⁷ Владимир Мошин (во соработка со Лидија Славева, Султана Кронева и Јованка Јакимова), Словенски ракописи во Македонија, кн. I, Скопје 1971.

Велев Илија го објави трудот „Записи од Лесновскиот книжевен центар“¹⁸ во кој се содржани записи од Лесновскиот книжевен центар опфаќајќи ја традицијата, дејноста, опстојувањето, но исто така тој има големо искуство и со обединувањето на претходните записи и натписи кои се веќе објавени, а во кои тој пронашол некои грешки. Во делото „Записи и летописи“¹⁹ на **Радмила Угринова-Скаловска** којашто има извршено класификација на записите според содржината и авторството, па оттука нејзината збирка содржи – записи испишани од пишувачи на ракописите, записи испишани од ктитори, сидари или зографи, записи испишани од дарители и помагачи, записи – епитафи, записи испишани од сопственици на книги, односно за сопственост на книги, записи испишани од позајмувачи на книги, односно за заем на записи за купопродажби на ракописите/книгите, записи со информанти за авторите, односно со информанти за други личности.

Следат истражувањата на **Добрила Миловска** како што се „Книжевно наследство“²⁰ и „Отпретани сведоштва“²¹ дело во коешто има одделено цело поглавје за автографите на одредени македонски книжевници кои твореле во 15-от век. Како понови книжевни трудови на оваа авторка се издвојуваат „Написа своеју рукоју“²² дело во кое се објаснуваат записите како жанр, а потоа се прави нивна поделба во две групи (основни и авторски наспроти записи напишани од други лица) и „Допири со светоста“²³, а особено важно е да се истакне дека во ова дело се анализирани изворни верзии на записите, прикажани на факсимилни фотографии од изворни автографи. **Ѓорѓи Поп-Атанасов** исто така има силен придонес со трудот „Стари записи“²⁴ каде има опфатено недатирани и датирани записи, регистар на географски и лични имиња и факсимили од

¹⁸ Илија Велев, Записи од Лесновскиот книжевен центар, Институт за македонска литература, Скопје 2001.

¹⁹ Радмила Угринова-Скаловска, „Записи и летописи“, Скопје 1975

²⁰ Добрила Миловска, Книжевно наследство, Скопје 2004.

²¹ Добрила Миловска, Отпретани сведоштва, Каприкорнус, Скопје 2010.

²² Добрила Миловска, Написа своеју рукоју, Каприкорнус, Скопје 2013.

²³ Добрила Миловска, Допири со светоста, Каприкорнус, Скопје 2012.

²⁴ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Стари записи, Детска радост, Скопје 1996.

записи, додека пак во трудот „Речник на старата македонска литература“²⁵ придонесот му се состои во тоа што детално ги има образложено записите и автографите.

Од бугарските проучувачи важно е да се издвојат **Борјана Христова, Кујо Куев, Донка Петканова, Елисавета Мусакова и Боњу Ангелов**.²⁶

1.3. Главни карактеристики и структура на записите

Основните содржински елементи и микроструктури, согласно поетиката на автографите од средниот век, во тие записи се следниве:²⁷

- создавање на книгата (кој ја создал, кој ја напишал, кога, во време на кој владетел, по чија порачка);
- време на нејзиното создавање (во мирни времиња, во време на војна, глад и сл.)
- услови во кои е создаден книжевниот труд, услови на книжевната работа (во студ, во припек, со малку храна, во страв, лоша хартија и сл.);
- молба за извинување и прошка за направените грешки (често се вели дека пишува „не рака ангелска, туку човечка грешна рака“);
- мисли на авторот за значењето на книгата и за неговата голема желба да ја заврши до крај итн.

Еве неколку примери:

„Ох, о, ох, ми дојде вест дека ќе ми ги земат децата за јаничари“ (Поп Петар, XVI век);

„О, ох, боледувам од очи, злите ме болеа, не можам да пишувам“ (XVI век).

Секако, еднакво значајни се и записите коишто ги имаат напишано други лица и тие биле и остануваат од посебен интерес за истражувачите

²⁵ Ѓорѓи Поп Атанасов, Речник на старата македонска литература, Менора, Скопје 2004

²⁶ Вера Стојчевска-Антиќ, Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност, Институт за македонска литература при Филолошкиот факултет и Детска радост, Скопје 1997.

²⁷ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Речник на старата македонска литература, Македонска книга, Скопје 1989, стр. 107-108

од областа поради тоа што како што објаснува Поленаковиќ во нив се даваат податоци за секојдневниот живот на средновековниот човек, за економската положба на црквите и манастирите, за разни разурнувања и грабежи на кои тие биле изложувани во разни периоди од историјата и притоа овој вид на записи најчесто се пишуваат на народен говор или пак на јазик којшто е близок до народните говори.²⁸ Токму затоа Угринова-Скаловска објаснува дека овие записи коишто ги пишувале други лица претставуваат важен извор за проучување на историјата на македонскиот дијалектен и писмен јазик.²⁹

Записите постојат уште од многу одамна и нивното значење е високо поради тоа што се верува дека со нивното постоење се продолжува значењето на делата коишто се напишани.

Записите се оставани од страна на луѓе пишувачи, толкувачи или читатели на некоја книга и најчесто во нив се содржани информации за условите под коишто е пишувано делото. Тоа го потврдува и авторот Поп-Атанасов којшто објаснува дека скромни монаси и калуѓери биле во минатото единствените луѓе коишто биле писмени и тие твореле во темни простории и слаба светлина, со недостаток на храна и залихи. Оставањето на записите се сметало за добро дело.³⁰ Тие започнуваат вообичаено со воведувачка христијанска формула од типот:

„Во името на Отецот и Синот и Светиот Дух“

Или

„Сега и навек и во вечни векови, амин“

„Слава на Бога, прославен во Троица...“ и сл.

²⁸ Харалампие Поленаковиќ, Творци на словенската писменост, Мисла, Скопје 1985, стр.100-129

²⁹ Рада Угринова-Скаловска, Записи и летописи, Скопје 1975, стр. 80-92

³⁰ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Речник на старата македонска литература, Македонска книга, Скопје 1989, стр. 107-109

Trifunović detaljno ги елаборира записите во однос на нивната структура и притоа ги наведува следните делови:³¹

I. Почетокот на записите

1. Општи и многу чести инвокации:

а. Слава на Бога Севршителот:

„На Севршителот Бог слава во век и веков, амин“ (1313);

„Слава на Севршителот Бог...“ (1552).

б. Покрај Бог, често се споменува и Христос. (Вакви реченици се можни и во завршокот на записите):

„Исус Христос почеток и крај“;

„...слава Ти, Христосе Боже, Кој даваш почеток и крај, амин“.

в. Молба до Христос да го помилува, спаси или охрабри препишувачот:

„Спаси го, Боже, работ свој“.

д. Формулата „Во име на Отецот, Синот и Светиот Дух“ особено е честа како инвокација во повелбите, но се јавува и во записите.

ѓ. Инвокацијата поврзана со Света Троица се јавува во разни, па дури и во развиени облици.

е. Молба до Бога да се сети Бог на препишувачот.

„Спомени го, Господи, грешниот...“

ж. Некои записи веднаш, без каква било инвокација, почнуваат да ја соопштуваат годината на препишување:

- датирањето може да се прошири со состојбата на круговите на сонцето и месечината, а понекогаш ѝ се одредува и индиктот;

³¹ Ѓ. Трифунович, Азбучник српских средновековних книжевних појмова, Нолит, Белград 1990, стр.80-84

- означувањето на месецот, годината и индиктот, понекогаш се проширува со спомнување на актуелниот владетел, патријарх, епископ или игумен на манастирот во кој работел препишувачот.

II. Препишувачите соопштуваат кому му пишуваат, по чија наредба или желба, на чиј трошок и сл. Поради тоа во записите се повторуваат синтагмите како: „по заповед“, „по нарачка“, „по молба“ и сл.

1. Покрај најчесто употребуваниот глагол „пишува“, во записите се среќаваат и други слични глаголи како: „напиша“, „испиша“, „заврши“, „се потруди“ и сл.

2. Ретко препишувачите бележат чие дело препишуваат.

3. При преведувачката работа, одредени поими се преведуваат со дообјаснување, како на пример: „тетраевангелие - четвороблаговестие“, „минеј - месечник“, „октоих - осмогласник“, „хронограф - летописец“.

III. Препишувачите многу богато ја искажуваат својата грешност и говорат за себе со понижување.

IV. Препишувачите понекогаш го наведуваат и времето на препишување, потенцирајќи го времето на отпочнување и времето на завршување на конкретната книжевна работа.

V. Книгата често се препишува за спас на душата на пишувачот и за спас на душите на неговите ближни.

VI. Пишувачите им порачуваат на читателите да се молат за нивните души:

„...благословете, а не колнете...“

1. Молбите на препишувачите упатени до читателите се разновидни по содржина:

а. „...онаму каде е згрешено, не проколнувајте, туку благословете“ (1233-1242);

б. „читатели благословете, а не колнете и вас Бог да ве прости“ (1359);

в. „И молиме, до кого ќе стигне оваа книга, да го спомене Павле... За да и вас Господ Бог ве спомене во своето царство“;

г. Преку молбите понекогаш се искажува и човечката несовршеност:

„Прости ме, Господи и Оче, ако сум погрешил, затоа што сум човек“ (XV век);

д. Препишувачите се молат и за помошниците (и донаторите). Се молат за и нивните имиња да се споменат во молитвите.

ѓ. Препишувачите велат дека книгите не се напишани од Духот Свет или од Ангел, туку се напишани од „рака грешна“ и „дух гнил“:

„не колнете, бидејќи не пишува Духот Свет, ниту Ангел, туку рака грешна и дух гнил и очаен и грешен“ (1564);

е. Пишувачите соопштуваат дека се невешти во пишување и дека се недоволно уки:

„Не колнете, бидејќи не сум пишувал претходно, ниту кај мајстор сум учел како да бидам вешт за да напишам убаво слово“.

ж. Препишувачите бараат од читателите да го исправаат она што е грешно напишано во текстот.

з. Препишувачите се молат и за себе и за сопствениците на препишаните книги.

с Препишувачите и дарителите нагласуваат книгата да остане кај оној кому му е подарена:

„...овие книги да не бидат одземени од домот на Пресвета Богородица“ (1344)

Меѓу таквите записи наоѓаме и имиња на познати книжевни дејци и книгољупци како што се *Владислав Граматик, Димитар Кратовски, Висарион Дебарски, Протопоп Јоан Кратовски*. Но останале записи и од многу незнајни скромни трудбеници на книгата или случајни читатели кои ги користеле белините на хартијата од книгата за да соопштат за некој настан од нивниот живот значаен за нив. Така тие престануваат да бидат анонимни припадници на народот и со своите навидум ситни и незначајни

соопштенија осветлуваат малку по малку доста темни и непознати страници од неговата историја.

Записи оставале и градители и ктитори, зографи и помагачи на благородното строителско дело црква или конак, камбанарија или чешма, едно кубе на црквата или една порта од манастирската ограда кој колку можел и колку милувал од крал и велможа до селанец и дуќанџија, калуѓер и калуѓерка – сите жртвувале за спас на својата душа и на своите блиски, а оставиле вечен спомен за себе и за своето време кај поколенијата. Натписи оставале конвенционално или вдахновено, филозофски или наивно составени и врз надгробните плочи на своите покојници низ сите овие векови и владарите и духовните лица како и обичните луѓе за да го поодолжат заборавањето на својот изгубен близок. Сè што запишувал нашиот писмен човек попатно врз главното дело на своите раце – книга, икона, живопис, кандило, црковен сосуд, храм, надгробна плоча го открива него како човек со неговите маки и тегоби, мали радости и големи надежи. Ни се откриваат и секакви човечки слабости и ситни страсти, понекогаш љубов и пожртвуваност, а понекогаш завидливост и осветољубивост. Тоа е она што на сувите историски факти им дава живот, што ја пополнува празнината помеѓу две дати од два историски настани низ записите ги догледуваме живите луѓе што учествувале во создавањето на тие настани и дека немало само кралеви и цареви, болјари и владици, војни и војсководители. Тие се всушност историската рамка, а она што го кажува записот е вистинскиот живот, во него се гледа обичниот човек кој се жали од феудалниот или турскиот начин на живот. Од таа страна гледани записите и натписите како слика на народниот живот во текот на мачното историско минато се вистинско книжевно наследство кое многустрано и реалистички го опишува тој живот и особено групирани тематски и хронолошки тие речиси фабулозно го претставуваат тој живот.

Записите ги следат летописите и летописните белешки и тие претставуваат со нив една целина, тие го сликаат животот во минатото на некој начин, некогаш повешто, а некогаш помалку вешто, некогаш со повеќе, а некогаш со помалку подробности и личен став. Таму каде што

недостигаат подробности во хрониката со нив настапува записот и ја заокружува сликата на времето, а некои записи се всушност летописни белешки по својата содржина.

Попрецизниот преглед на ова што се нарекува летописна литература кај нас ни открива повеќе интересни работи, најнапред дека од најстариот црковнословенски период од нашата книжевност до идењето на Турците на Балканот и нивното завладување со нашите краишта имаме останати повеќе хроники, оригинални или словенски преводи на византиски летописи во кои се регистрирани со доста голема точност со ред, голем број историски настани значајни и за нашата национална историја.

Со доаѓањето на Турците записите станале уште позначајни затоа што тие содржат корисни информации за многу настани во врска со економската или политичката положба на народот и за други необични природни појави. Притоа, дури кон крајот на 18 век и во текот на 19 век наидуваме на повторно обидување за континуирано бележење на настаните преку записи. Сепак не може да стане збор за обновување на средновековната летописечка традиција и не може да стане збор за истото поради тоа што тие не излегуваат од рамките на мемоарските обиди, поради тоа што авторите бележат настани од личниот живот или од местото од каде што потекнуваат.

Притоа, авторите на записите се граѓани кои се познати како еснафи, но кои немаат големо образование и немаат некои особени заложби и претензии и главно за нивните искуства се дознава посредно и притоа важно е дека старите хроники кои се оригинални или преведени се карактеризираат со изразени книжевни квалитети затоа што се составени во духот на најдобрите традиции на средновековната книжевност, но сепак иако и на записите и на летописната литература не можат да им се оспорат.

II. ОРИГИНАЛНИ ЗАПИСИ/АВТОГРАФИ

2.1. Најпознати книжевници

XV век

Во македонската книжевна средина еден од најпознатите оригинални книжевници бил книжевникот **Владислав Граматик**. Тој според досегашните наши сознанија бил активен во средновековно Жегливо, во областа Младо Нагоричино и Матечје. Во Младо Нагоричино во 1456 година тој го пишува првиот од своите четири енциклопедиски зборници, познат под името Предели. Другите свои зборници ги пишувал во манастирот Матејче. Првиот од нив во 1469 година. Тоа е мошне обемен зборник, вториот од споменатите ракописи е пишуван во 1473 година и е познат под името Андријанти. Овде е особено важно тоа што во неговиот повез се пронајдени македонските глаголски листови од X век. Третиот ракопис, познат како Рилски панегерик го пишувал во 1479 година. Покрај овие обемен зборници Владислав Граматик напишал и еден Шестоднев, кој не е зачуван во науката.

Димитар Кратовски е еден од најзначајните македонски книжевници од XV век, поврзан со традициите на Кратовската книжевна школа. Во 1466 година тој направил препис на *Номоканонот*, за потребите на архиепископијата во Охрид. Кон средината на минатиот век овој Номоканон сè уште се наоѓал во Охрид каде што го пронашол рускиот славист В. И. Григорович. Меѓутоа, Григорович ги зел само последните листови од ракописот, кои сега се наоѓаат во Лениновата библиотека во Москва, во збирката на Григорович.

Висарион Дебарски е еден од најзначајните македонски книжевници од XVI век. До сега се идентификувани 23 негови ракописи кои моментално се чуваат во разни институции надвор од нашата земја. Покрај пишувањето на ракописни книги Висарион Дебарски според нас е и еден вид на антологичар кој врши избор на текстовите што ги пишува, собирајќи ги по свој вкус. Тој создал ракописни зборници што дотогаш не постоеле во средновековната македонска литература.

Јоан Кратовски е еден од најзначајните македонски книжевници кој живеел и творел во периодот на турското ропство. Во продолжение, претставени се податоци за еден од најзначајните ликови во средновековната книжевност – Јоан Кратовски и неговите најпознати ракописи. Во анализата се вклучени неговите најпознати ракописи како Молитвеникот, Четвороевангелие, Литургијар и др. преку кои се докажува оригиналноста и талентот кои ги поседувал Јоан Кратовски при создавањето на неговите дела. Согледана е неговата пишувачка дејност која била реткост за времето во кое тој живеел и творел. Преку неговите ракописи се уочува неговата оригиналност, иновативност и мајсторскиот стил кој го поседувал овој исклучително важен автор за средновековната литература.

XVI век

Помеѓу најпознатите книжевници од XVI век се споменуваат **Матеј Слеченски** познат по „Диоптра“ и „Книга за пророците“, но и по „Евангелие од крајот на XVI век“. Неговите ракописи датираат од 1563 год., и од 1593 год., хронолошки презентирани во продолжение на трудот. Следно, се споменува **Пахомиј Слеченски**, познат по „Требник“, „Минеи“, „Зборници“ и други дела. Исто така, се спомнува и **Сисој** познат по „Библиски книги“.

2.1.1. Владислав Граматик

Владислав Граматик, роден во Ново Брдо е познат по тоа што изразува мисли кои се општовалидни за во минатото покорените христијански нации и во голема мера е признат како општословенски писател. Исто така, за него е познато дека зад себе има оставено голем број на дела и автографи, односно, во 1456 год., го има создадено првиот зборник во Младо Нагоричане, а во манастирот Матејче има создадено неколку пообемни зборници со кои се докажува дека работел по цели ноќи и денови за да создаде дела кои ќе останат зад него со богата лектира и притоа, тој несебично ги споделувал своите знаења и ставови со други

книжевници кои биле негови ученици, следбеници или соработници³². Неговото творештво датира до далечната 1485 година.

Во продолжение извадок од негова текстуална белешка:³³

„Тука е крајот на овие боговдахновени слова, кои од грчки на српски јазик ги претвори навистина чесниот и беспрекорниот (= безгрешниот) сред иноците, дивниот цар Антониј, ученик на Генадиј старец, кој со добри дејанија, со иночески трудови и подвизи, со испостиништво се прослави во светата Гора Атонска, во сечесниот манастир на пресветата владичица наша, Богородица, и приснодева Марија, наречен „Ватопед“. Тој ја препиша книгата на светиот наш отец Јован Златоуст, наречена Андријанти. Тоа сето е бисернообразно сочинение, златословно наредено како јазик и слово и приложено беше тоа од пред малку споменатиот инок Антониј во истата таа света Гора Атонска...

И се случи така што јас, најнезначителниот и најнепотребниот меѓу човеците, многугрешниот и последниот сред дијациите, наречен дијак Владислав, со сета своја срдечна љубов посакав она на кое Бог потпомага и содејствува за извршувањето му, и го препишав сето тоа од горе споменатите писанија и сите книги составно, како што си се по редот, во уморна рутина.

Живеалиште и пребивалиште тогаш ми беше сечесниот манастир на пресветата владичица наша Богородица и приснодева Марија¹⁰¹ што се наоѓа во подножјето на Црна Гора.

³² Тоа се докажува со фактот дека имал активна соработка со монахот Мардариј

³³ Гепрги Данчев, Владислав Граматик, книжовник и писател, 1969, стр. 142-143 и истото кај Начев, В. и Ферманджиев, Н.: ПИСАХМЕ ДА СЕ ЗНАЕ, приписки и летописи, Издателство на Отечествения фронт, 1984, стр. 60.

И тоа се напиша во деновите на великиот и самодржавен цар мусормански, амира Мемед бег, во 22 година од неговото царување, во лето од создавањето на светот 6981 (=1473). Сончев круг беше тогаш 8, лунарен - 8, индикт 6.

Во истото тоа лето војува цар Мехмед бег против Узун Хасан. Во војна ги одржа неговите стремежи и притоа ги заплени источните страни, кои се случија во соседство со неговите, како еден суштински голем самодржец. Румелискиот паша Хасан Мурат погина во војната при реката, наречена Ефрат во месец август, на четвртиот ден, во среда“.

Главна карактеристика на неговото творештво е тоа што во секој запис е присутна читливоста, преписите се правилни и видлива е уметноста во напишаното и искажаното. Тоа пак говори за високата култура на Граматик и за неговата положба во општеството. Притоа, во неговите записи тој опфаќа предизвици од неговото време.

На пример, Петканова со право има истакнато дека Граматик зазема определена идејна позиција и се бори за чистотата и независноста на православието, преку селекцијата на полемичките творби меѓу основните западноцрковни сфаќања.³⁴ Граматик е препознатлив по тоа што умее да го долови времето и таа ера да ја претстави веродостојно и реално без да користи хагиографски шаблони што е случај со други автори, тој ја почитува слободата, а се бори против уметничката ограниченост и цитатноста во големи размери којашто пак за разлика од него им помогнала на некои автори да се прослават.

Владислав Граматик има зад себе оставено важни записи – автографи и посебно ги истакнува следните:³⁵

³⁴ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето допълнено издание, София 1997, стр. 561.

³⁵ Исто, стр. 558.

1. Првиот од зборниците е пишуван во текот на 1456 година во Младо Нагоричане. Во науката е титуван како „Предели“, според насловот на првата творба поместена во него. За жал, Зборникот не е зачуван целосно. Во познатиот дел за нас се содржани 23 статии со богослужбено-догматски карактер, од кои дури 18 се насочени против римската црква.
2. Вториот Владиславов зборник, наречен „Загрепски“, се чува во Загрепската академија. Пишуван е во 1469 година во Жеглиговскиот манастир. Составен е по порачка на велможата Димитар Кантакузин и карактеристично за него е тоа што содржи опширен предговор. Во него се поместени 87 заглавија со разнообразна содржина, расположени на 771 страница. Тука среќаваме житија, слова (поучителни и похвални), догматски статии, полемички статии против Варлаамите, против Латините (повеќето од нив ни се познати од зборникот од 1456 година), историски статии, „Шестоднев“ на Василиј Велики, „Маргарит“ на Јоан Златоуст, сочинението на Ефимиј Зигавин против ересите итн.
3. Третиот зборник Владислав го завршува во 1473 година, исто така, во Жеглиговскиот манастир. Станува збор за зборникот што во науката влегува како зборник „Андријанти“ по именувањето на Златоустовиот зборник со слова, поместен на почетокот. Ракописот „Андријанти“ се чува во Рилскиот манастир.
4. Со својата разнолична и богата содржина, голем интерес за проучувачите побудува и „Рилскиот панегирик“ од 1479 година, пишуван во Жеглиговскиот манастир. Како што и погоре имаме споменато, голем дел средновековни дела биле пишувани, создавани, преведувани и препишувани по нечија заповед, нарачка или барање. Така и „Рилскиот панегирик“ е пишуван по порачка на рилското братство. Денес се чува во Рилската библиотека. „Панегирикот“ опфаќа 111 дела од византиски и домашни автори, сместени на 735 страници. Во редот на 111-те дела се вбројуваат: житија, поученија, беседи. Четири од творбите се земени од раните зборници на Владислав, останатите се јавуваат за првпат. Важно е дека тука наоѓаат место „класици“ на христијанската црква меѓу кои

за истакнување се: Јован Златоуст, Василиј Велики, Кирил Александриски, Ефрем Сирин, Јован Дамаскин, Андреј Критски и др. Исто така, земаат простор и творби на писатели од XV и XVI век како: патријарх Калист, Григориј Палама, Патријарх Ефтимии, Григориј Цамблак, Јоасаф Бдински, Димитар Кантакузин. Застапени се и анонимни творби од првиот расцвет на нашата литература.

Следно, за Владислав е карактеристично и тоа што творел во манастирски услови и притоа како најпрепознатливи негови ракописи може да се издвојат следните:³⁶

1. „Зборник со слова и житија“ (се чува во Рилскиот манастир);
2. „Панегирик“ (се чува во Букурешт во Академската библиотека и, покрај другото, идентификуван е како Владиславов поради тоа што по содржина личи многу на „Загрепскиот зборник“ и на „Рилскиот панегирик“);
3. „Зборник со творби посветени на Димитар Солунски“ (две од нив се напишани од Григориј Цамблак и од Димитар Кантакузин, а се чува во Санкт Петербург, во библиотеката „Салтиков Штедрин“);
4. Во „Панегирик од 1483“, напишан од Мардариј (за кој погоре рековме дека е еден од најблиските книжевни соработници на Владислав Граматик), има мал дел од Владислав Граматик. Ова е уште еден доказ за заедничка работа на двата книжевника, со што се покажува дека Мардариј не е само негов следбеник, туку и директен ученик;
5. Во еден друг ракопис, „Требник“, препишан од рилскиот монах Давид (вториот брат возобновител на Рилскиот манастир), Владислав исполнил неколку листа со сопствената рака;
6. Учеството на Владислав е востановено и во „Минеј“, пишуван од две раце (името на вториот книжевник не е познато). Трите последни ракописи денес се чуваат во Рилскиот манастир. Тие се доказ за здравата врска на Владислав Граматик со Рилскиот манастир. Како што е познато, последните години од својот живот Владислав Граматик ги поминал во Рилскиот манастир. Врската меѓу

³⁶ Види повеќе кај Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997,

Владислав и Рилскиот манастир не датира од неговите последни години живот, туку уште пред тоа тој го посетувал Манастирот и се задржувал таму извесно време за учителска и книжевничка работа.

Треба да се спомене и „Тактикон“ којшто содржи запис напишан на ракопис на Граматик. Притоа, за записите на Владислав, интересен е податокот дека објавени се само одделни делови од нив и иако тие се напишани со висок квалитет и претставуваат обемни дела, сепак никогаш ниту еден од нив не е целосно издаден.

Друга карактеристика за неговото творештво е естетиката и внесувањето на емоции во творењето, а притоа запазена е реалноста, односно како автор Граматик целел кон тоа да раскаже точни настани, да опише конкретно личности, а одбегнувал да полемизира, да поучува и да советува. Секое негово дело е уникатно во однос на димензиите и бројот на листови, авторскиот статус, стилот на правописот, кориците, содржината, записите и местото на чување.

Христова има направено анализа на Зборникот од житија од крајот на XV в. и констатира дека е присутно следното:³⁷

- ❖ 572 л. (листа) хартија; 215 x 140 мм.
- ❖ Најверојатно пишуван од Владислав Граматик.
- ❖ Писмо – среден полуустав со калиграфски вдолжувања.
- ❖ Правопис – ресавски.
- ❖ Украси – плетенични заставки и иницијали во балкански стил со исламски мотиви.
- ❖ Корица – штици со кожа.
- ❖ Ги содржи: житијата на Василиј Велики, Григориј Акрагантски, Григориј Омиритски и слово на Јован Дамаскин за Рождество Христово.
- ❖ Записи за прочитувањето на книгата има од: 1696, 1728, 1731, 1792 и 1797 год.
- ❖ Зборникот се чува во Рила, НМРМ, N0 2/23 (43).

³⁷ Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова, Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България. Своден каталог. Под редакцията на И. Дуйчев и Б. Райков. София 1982, стр. 88;

Според Христова, Шестодневот на Василиј Велики и толкувањата на Теофилакт Охридски врз Евангелието на Јоан од втората половина на XV в. се одликува со:³⁸

- ❖ III + 562 листа хартија; 290 x 250 мм.
- ❖ Напишан од Владислав Граматик.
- ❖ Писмо – едар калиграфски полуустав.
- ❖ Правопис – ресавски.
- ❖ Украси – растително-геометриски иницијали и декоративни сликички во балкански стил со некои исламски влијанија.
- ❖ Корица – штици со орнаментирана кожа.
- ❖ Содржи 22 слова од Зборникот „Андријанти“ и уште 9 слова од Јован Златоуст, Ефрем Сирин, Анастасиј Синајски и Теодор Андидски.
- ❖ Белешка на пишувачот – л. 337б-338а.
- ❖ Запис од 1712 год. за прочитувањето на книгата од јеромонах Никита.
- ❖ Рила, НМРМ, NO 3/6 (14).

ПРЕДЕЛИ

Делото „Предел“ составено е од четири дела во кои првиот дел содржи восхвална реч со христијански елементи, вториот дел содржи информации за местото на пишување на делото, третиот дел содржи информации за времето на пишување на делото, а четвртиот дел содржи информации за пишувачот. Така, првиот дел е креиран по примерот на библиските тропари и восхвали и Бог се величи како семоќен објаснувајќи дека ***Христос е почеток и крај.***

Вториот и третиот дел содржат информации за времето и местото на пишувањето објаснувајќи дека е пишувано делото во Младо Нагоричане, Кумановско, во времето на пустошењето на Турците, објаснувајќи дека делото е пишувано во домот на Спанчевиќ, а временски констатирано е дека е пишувано на 21 ноември. Четвртиот дел е посебно

³⁸ Б. Христова, Владислав Граматик и Рилскиот книжовен център од XV век, Рилски манастир, декември 1981, стр. 4.

карактеристичен затоа што авторот е потпишан како „Владислав дијак од Ново Брдо“.

За ракописот е типично тоа што содржи 77 листа, видно голем формат со српска редакција, 23 статии со поучителен карактер, пронајден е ракописот во Рилскиот манастир во 1845 година, а ракописот ниту е издаден, ниту објавен.

Автор	Владислав Граматик
Дело во кое е испишан автографот	„Предели“
Место каде се чува ракописот	Библиотеката „А. М. Горки“
Под кој број се чува ракописот	N0 ракопис 1/110
Време на пишување на ракописот	Месец ноември, Воведение Богородично
Место на пишување на ракописот	Младо Нагоричане во домот на Никола Спанчевиќ
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Точниот период и времетраењето на делото „Предели“
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Воведение на Пресвета Богородица
Лични податоци	Владислав Дијак од Ново Брдо
Запис	„Оваа книга се напиша во Младо Нагоричане во домот на Никола Спанчевиќ Започна да се пишува во месец ноември, 21 ден, на Воведение Богородично (во храмот) светая светих. И се приврши во месец ноември следната година, (...) в петок, во годината 6965“.

Следно, направена е анализа и на ракопис од XV век.

РАКОПИС XV ВЕК

Во овој автограф не се содржани податоци за местото и не се содржани титули, но присутно е името на авторот и епитетот којшто го отсликува „многугрешниот“ (јасно е дека е употребена стилската фигура епитет која го унапредува уметничкото богатство на делото), а притоа овој епитет повторно авторот го отсликува како скроман книжевник од средновековието. Исто така карактеристично е тоа што авторот има наведено „со своите три посмртни прста“, реченица која говори дека

творештвото е во денови кога бил болен и страден и тоа го правел со своите последни сили.

Автор	Владислав Граматик
Дело во кое е испишан автографот	Ракопис XV век
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	/
Време на пишување на ракописот	/
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за авторот на преписот и состојбата во која творел како и условите при кои творел.
Стилски фигури	Епитет – многугрешниот
Христијански елементи	/
Лични податоци	Многугрешниот
Запис	„Многугрешниот Владислав ја напиша оваа книга со своите три посмртни прста“.

ПОВЕСТ ЗА ОБНОВУВАЊЕТО НА РИЛСКИОТ МАНАСТИР ОД ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК

Доста познат и е Повестот за обновувањето на Рилскиот манастир, објавен во Загребскиот зборник. Во продолжение важен извадок.

„...Спасен да биде сопственикот, помилуван да биде писателот. Се напиша оваа книга за господин Димитар Кантакузин од последниот меѓу книжевниците, недостојниот дијак Владислав, во сечесниот манастир на Светата Богородица што е во подножјето на Црна Гора во деновите на великиот и самодржавен цар, муслиманскиот амир Мемед бег во осумнаесеттата година од царувањето му, а од создавањето на светот -

6977 (=1469) година. Сончев круг, пак, беше тогаш
петти, а лунарен - четврти, индикт втори³⁹

³⁹ Георги Данчев, Владислав Граматик, книжовник и писател, 1969 стр. 142 и истото кај В. Начев и Н. Ферманджиев во: ПИСАХМЕ ДА СЕ ЗНАЕ, приписки и летописи, Издателство на Отечествения фронт, 1984, стр. 60.

Автор	Владислав Граматик
Дело во кое е испишан автографот	Загрепскиот зборник
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	/
Време на пишување на ракописот	1469 год.
Место на пишување на ракописот	манастир на Света Богородица што е во подножјето на Црна Гора
Нарачка/заповед	господин Димитар Кантакузин
Тема на автографот	Повест за обновувањето на Рилскиот манастир
Стилски фигури	Епитет – недостојниот
Христијански елементи	сечесниот манастир на Светата Богородица
Лични податоци	последниот меѓу книжевниците, недостојниот дијак
Запис	„...Спасен да биде сопственикот, помилуван да биде писателот. Се напиша оваа книга за господин Димитар Кантакузин од последниот меѓу книжевниците, недостојниот дијак Владислав, во сечесниот манастир на Светата Богородица што е во подножјето на Црна Гора во деновите на великиот и самодржавен цар, муслиманскиот амир Мемед бег во осумнаесеттата година од царувањето му, а од создавањето на светот - 6977 (=1469) година. Сончев круг, пак, беше тогаш петти, а лунарен - четврти, индикт втори“

ЗАГРЕПСКИ ЗБОРНИК НА ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК – 1469 ГОД.

Автографот е поделен на седум дела при што првиот дел содржи христијански елементи уочливи во благословната и молитвената интерпретација. Присутна е воведничарска формула која се поврзува со христијанството, а тоа најлесно се согледува преку рефрените:

„Спасен да биде сопственикот“

„Помилуј ме мене грешниот“

Вториот дел содржи информации за делото во однос на тоа кој го има нарачано, наведено е дека е за г-дин Димитар Кантакузин кој бил еден од најреномираните и најпознатите средновековни дејци.

„За господин Димитар Кантакузин“

Третиот дел содржи информации за авторот, Граматик на неколку места го користи епитетот многугрешен и последниот меѓу книжевниците по што е препознатливо дека е автор.

„Последниот меѓу книжевниците“

„Недостојниот“

„Многугрешен“

Четвртиот дел содржи информации за местото на кое е напишано делото, повикувајќи се на манастирски престој.

„Св. Богородица, во подножјето на Црна Гора“

Петтиот дел содржи информации за времето на пишување, во средновековието.

„Великиот и самодржавен цар, муслиманскиот амир Мемед бег“ и тоа „во осумнаесеттата година од царувањето му, а од создавањето на светот - 6977 (=1469) година“.

Шестиот дел содржи информации за податоците поврзани со историјата на делото, а седмиот дел содржи информации за лунарниот и сончевиот круг.

„Великиот“ и „Самодржавен“ цар.

Автор	Владислав Граматик
Дело во кое е испишан автографот	Загрепски зборник
Место каде се чува ракописот	Архивот на JAZU, Загреб
Под кој број се чува ракописот	Сигнатура III а 47.
Време на пишување на ракописот	„Великиот и самодржавен цар, муслиманскиот амир Мемед бег“ и тоа „во осумнаесеттата година од царувањето му, а од создавањето на светот - 6977 (= 1469) година“.
Место на пишување на ракописот	„Св. Богородица, во подножјето на Црна Гора“
Нарачка/заповед	господин Димитар Кантакузин
Тема на автографот	Присутни се информанти за времето и местото на пишување, како и за нарачателот, а содржани се и историски податоци за личноста којашто владеела во времето на пишување на делото.
Стилски фигури	Епитет – сечесниот манастир во Црна Гора
Христијански елементи	Манастирот во Скопска Црна Гора
Лични податоци	Последниот меѓу книжевниците
Запис	„...Спасен да биде сопственикот, помилуван да биде писателот. Се напиша оваа книга за господин Димитар Кантакузин од последниот меѓу книжевниците, недостојниот дијак Владислав, во сечесниот манастир на Светата Богородица што е во подножјето на Црна Гора во деновите на великиот и самодржавен цар, муслиманскиот амир Мемед бег во осумнаесеттата година од

	царувањето му, а од создавањето на светот - 6977 (= 1469) година. Сончев круг, пак, беше тогаш петти, а лунарен - четврти, индикт втори“.
--	---

ЗБОРНИК ОД 1473 ГОД.

Составен е од седум тематски целини. Првиот дел дава информации за преведувачот на зборникот користејќи епитети.

„Дивниот цар Антониј“

„Чесен“ и „беспрекорен“

„Боговдахновена“

Вториот дел содржи критички осврт на зборникот, односно, Граматик го истакнува својот негативен глас во функција на книжевен критичар што за него е препознатливо, исто како и скромноста.

Третиот дел дава информации за препишувачот, упатува на цар Антониј како препишувач.

„Книгата на светиот наш отец Јован Златоуст, наречена Андријанти“.

Четвртиот дел дава информации за местото на пишување, дадени се точни информации со конкретна содржина.

„Приложен(о) беше (тоа) од пред малку споменатиот инок Антониј во истата таа света Гора Атонска“

Петтиот дел дава информации за времето на пишување, далечната 1473 година. Шестиот дел се однесува на лунарниот и сончевиот круг, а седмиот дел се однесува на историските податоци.

„Паша Хасан Мурат“

„Приказната за војувањето на Мемед бег со Узун Хасан“

„Приказната за погубувањето на паша Хасан Мурат“

Согласно анализата, како што заклучува и Христова со соработниците, микроструктурата на поетиката на средновековниот автограф ја сочинуваат:⁴⁰

- ❖ воведна христијанска формула, инспирирана од христијанските молитви и слова;
- ❖ завршна христијанска формула, инспирирана од христијанските молитви и слова;
- ❖ барање прошка од грешниот автор;
- ❖ барање благослов од грешниот автор;
- ❖ молба за корекција на ракописните грешки;
- ❖ молба за нефрлање клетва врз грешниот автор;
- ❖ давање информација за нарачателот на делото;
- ❖ давање информација за донаторот на делото;
- ❖ давање информации за оригиналниот автор на делото;
- ❖ давање информација за пишувачот, односно преведувачот, препишувачот;
- ❖ инвокација кон духовните истомисленици и идните читатели;
- ❖ изразување на авторовата скромност преку соодветни атрибути;
- ❖ опис на психичко-телесната состојба во која се наоѓал авторот додека творел;
- ❖ користење стилски фигури: епитет, компарација, метафора и сл.;
- ❖ маркирање на времето на пишување на делото;
- ❖ маркирање на местото на пишување на делото;
- ❖ пласирање историски податоци;
- ❖ актуелизирање на крајно несигурната живејачка во Македонија;
- ❖ давање податоци за состојбата на сончевиот и на лунарниот круг.

⁴⁰ Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова, Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България. Своден каталог. Под редакцията на И. Дуйчев и Б. Райков. София 1982, стр. 88;

Автор	Владислав Граматик
Дело во кое е испишан автографот	Зборник од 1473 год., Андријанти
Место каде се чува ракописот	Рилскиот манастир
Под кој број се чува ракописот	НМРМ, 3/6.
Време на пишување на ракописот	1473 год.
Место на пишување на ракописот	Манастир на пресвета Богородица во подножјето на Црна Гора
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за време, место на пишување како и историски факти за Антониј.
Стилски фигури	Епитети – чесен и беспрекорен
Христијански елементи	Света Гора Антонска Ватопед Бог Господ
Лични податоци	Дијак Владислав
Запис	„Тука е крајот на овие боговдахновените слова, кои од грчки на српски јазик ги претвори навистина чесниот и беспрекорниот (= безгрешниот) сред иноците, дивниот цар Антониј, ученик на Генадиј старец, кој со добри дејанија, со иначески трудови и подвизи, со испостништво се прослави во светата Гора Атонска, во сечесниот манастир на пресветата владичица наша, Богородица, и приснодева Марија, наречен „Ватопед“. Тој ја препиша книгата на светиот наш отец Јован Златоуст, наречена Адријанти.

	Тоа сето е бисернообразно сочинение, златословно наредено како јазик и слово и приложено беше тоа од пред малку споменатиот инок Антониј во истата таа света Гора Атонска... И се случи така што јас, најнезначителниот и најнепотребниот меѓу човеците, многугрешниот и последниот сред дијаците, наречен дијак Владислав, со сета своја срдечна љубов посакав она на кое Бог потпомага и содејствува за извршувањето му, и го препишав сето тоа од горе споменатите писанија и сите книги составно, како што си се по редот, во уморна рутина. Живеалиште и пребивалиште тогаш ми беше сечесниот манастир на пресветата владичица наша Богородица и приснодева Марија што се наоѓа во подножјето на Црна Гора. И тоа се напиша во деновите на великиот и самодржавен цар мусормански, амира Мемед бег, во 22 година од неговото царување, во лето од создавањето на светот 6981 (= 1473). Сончев круг беше тогаш 8, лунарен - 8, индикт 6.
--	--

2.1.2. Димитар Кратовски

Димитар Кратовски е докажан средновековен деец познат како „дијак“. Предмет на анализа е и на претходни трудови.

*„Почеток и крај. Слава на севршителот, господ Бог, амин. Пишуваше многугрешниот Димитар дијак. Отци и браќа, ако грубо сум пишувал или згрешил, простете и благословете, затоа што беззаконата треска ми досади“.*⁴¹

Според Петканова, препишал еден Номоканон во 1466 година. Книгата во целост не е зачувана, но важно е дека е зачувано послесловието (поговорот) кон неа што се чува во Москва во ракописната збирка на В. И. Григорович.⁴² Авторот е познат како најголем деец од Кратовскиот книжевен центар каде што долги години работел и творел.

Миловска објаснува дека во овие центри работеле талентирани и способни книгописци и калиграфи, се случувало тие да добијат нарачка да изработат некој ракопис не за својот, туку за некои други помалку познати манастири на Балканот.⁴³

РАКОПИС XV ВЕК

Делото е составено од четири делови, од каде првиот дел се однесува на восхвалата на Бог.

„Слава на Бога во висините...“,

„Слава на севршителот, господ Бог...“

„Слава на Бога во висините...“

„Слава на севршителот, господ Бог“

„Гледа сè, слуша сè, чини сè“.

„Севршител“

⁴¹ Љубомир Стојановиќ, Стари српски записи и натписи. Књ. 2, Београд 1903, стр. 408 и истото кај: В. Начев и Н. Ферманджиев во: ПИСАХМЕ ДА СЕ ЗНАЕ, приписки и летописи, Издателство на Отечествениот фронт, 1984, стр. 17.

⁴² Петканова, Донка: Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София, 1997, стр. 578.

⁴³ Миловска, Добрила: Книжевно наследство, Книжевно наследство, Просветно дело АД, Скопје, 2004, стр. 75.

Вториот дава информации за авторството, објаснувајќи го идентитетот на авторот и повикувајќи се на грешните, како што себе се перцепира.

„Дијак Димитар“

„Многугрешен“

Третиот дел се однесува на барање директна прошка и благослов од отците и браќата монаси, користејќи инвокација.

„Отци и браќа“,

„Бара прошка“,

„Бара благослов“

Четвртиот дел содржи информации за психичко-телесната состојба на авторот за време на творештвото објаснувајќи дека работел во несоодветна работна атмосфера.

Автор	Димитар Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Ракопис XV век
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	/
Време на пишување на ракописот	XV век.
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за авторот и се бара прошка за сторените грешки
Стилски фигури	Епитет – многугрешниот
Христијански елементи	Амин Барање прошка Восхвала на Бог
Лични податоци	Дијак Димитар
Запис	„Почеток и крај. Слава на севршителот господ Бог, амин. Пишуваше многугрешниот Димитар диак. Отци и браќа, ако грубо сум пишувал или згрешил, простете и благословете, затоа што беззаконата треска ми досади“.

ПРАЗНИЧЕН МИНЕЈ – 1435 ГОД.

Минејот е карактеристичен по житијата за големите празници. Христова, има направено анализа и констатира дека се присутни следните карактеристики:

- ❖ I + 317 + I л. хартија; 290 x 210 мм.
- ❖ Почетокот недостасува.
- ❖ Пишуван од книжевникот [Ди]митар.
- ❖ Писмо – ситен и среден неправилен полуустав од две раце во две колони.
- ❖ Правопис – едноеров и безјусов.
- ❖ Л. 2746-2796 се пишувани со двоеров, двојусов правопис.
- ❖ Украси – плетенични заставки и иницијали со растителни мотиви во балкански стил во црвено и бело и црвени растително-геометриски иницијали.
- ❖ Корица – орнаментирана кожа, реставрирана.
- ❖ Содржи служби со синаксарни житија за поголемите празници во текот на годината. Вклучува служба за Петка Трновска (14. X) и за Климент Охридски (27. VII).
- ❖ Белешки на пишувачот – л. 123а каде името е дадено со тајнопис и л. 1а каде е одбележано дека ракописот е пишуван во времето на султан Мурад (Мурат II, 1421 – 1451).
- ❖ Се чува во Софија, НБКМ, N0 122 (136).

За Минејот има неколку важни забелешки.

- Од тоа време е на пример, познатото Слепченско евангелие, пишувано и илуминирано од непознат слепченски книжевник, кое е еден од најдобро украсените ракописи во епохата на турското ропство. Освен тоа во библиотеката на манастирот за еден релативно краток период се нашле значајни дела на старата македонска литература како што се: Слепченски апостол, Триод од крајот на XIII век, Слепченско евангелие од XIV век, и др. кои

позитивно влијаеле на развојот на книжевната дејност на манастирот.⁴⁴

- Слепченскиот апостол е стар средновековен кирилски паметник од XII век. Содржи 154 пергаментни листа.⁴⁵
- Се нарекува така затоа што е пронајден во Слепченскиот манастир, „Свети Јован Претеча“, на околу четири часа северозападно од Битола, Македонија. „Слепченскиот манастир е изграден одамна и потоа неколку пати е возобновуван“.⁴⁶
- Кога во 1845 година големиот руски славист и патник, В. И. Григоровиќ, го обиколувал тој крај, тој го посетил и Слепченскиот манастир“, бидејќи чул за неговата богата ракописна збирка. Силен впечаток на Григоровиќ му оставил и фактот дека во манастирот било зачувано и словенското богослужение, додека во останатите градови и села „од Солун и Охрид и од границите на Тесалија до Скопје и Мелник се служи на грчки“.⁴⁷

⁴⁴ Ѓорѓи Поп Атанасов, Македонска книжевна традиција, Институт за македонска литература, Скопје 2001, стр. 33.

⁴⁵ К. Куев, Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. Второ преработено и допълнено издание, Наука и изкуство, София 1986, стр. 201-202.

⁴⁶ Йордан Иванов, Български старини из Македония, София 1931, стр. 71; Г. Трайчев, Манастирите в Македония, София 1910, стр. 248.

⁴⁷ В. И. Григорович, Очерк путешествия по Европейской Турции, Москва 1877, стр. 114-115.

Автор	Димитар Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Празничен минеј
Место каде се чува ракописот	Софија, НБКМ,
Под кој број се чува ракописот	N0 122 (136)
Време на пишување на ракописот	1435 год.
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	служби со синаксарни житија за поголемите празници во текот на годината
Стилски фигури	Епитет – многугрешниот
Христијански елементи	/
Лични податоци	Името е дадено со тајнопис
Запис	„Почеток и крај. Слава на севршителот, господ Бог, амин. Пишуваше многугрешниот Димитар дијак. Отци и браќа, ако грубо сум пишувал или згрешил, простете и благословете, затоа што беззаконата треска ми досади“.

2.1.3. Висарион Дебарски

Висарион Дебарски е познат како најнезначителен меѓу иноците и тој е познат по расудувањата, конкретните заклучоци, преводи, проучувања и препишани дела (евангелие, апостол, минеј, пролог). Притоа, од неговите дела станува јасно дека се борел за народосна и

верска заштита и давал отпор кон туѓојазичните тенденции, особено кога станувало збор за латинскиот и грчкиот јазик.

За него е познато дека создавал книжевни трудови во манастирски услови, врзан за селото Слепче, притоа Продромскиот манастир му е важна инспирација за неговата книжевна дејност.

Според Миловска, Слепченскиот манастир имал богата библиотека во која се чувале мошне значајни македонски ракописни книги, како што се, на пример, Слепченскиот апостол од XII век, Цветниот триод од XIII век, Слепченското евангелие од XV век и други, кои несомнено влијаеле врз книжеvnата дејност на слепченските книжевници.⁴⁸ Овој манастир му помогнал на Дебарски да твори смилено и да остави ценети ракописни книги зад себе.

Ангелов пак вели дека карактеристично за Висарионовото книжевно дело не е само обемот на неговите книжевни активности, туку и содржината на препишаните книги. Покрај чисто култните книги, неопходни за црковно-богослужбените цели, тој често препишува и книги со богата филозофско-догматска содржина, како и дела против Латините, односно против католиците, „раширувајќи го своето влијание кај нас со своите граматички дела, прочуените и широко распространети во старите словенски литератури: Небеса на Јован Дамаскин во нов превод на бугарски јазик од XVI век, (а не преводот од IX-X век на Јован Егзарх), Диоптра на Филип Монотроп, делата на Дионисиј Архепагит по превод на Исај Серски, направен во 1371 година и др.⁴⁹

ЗЛАТОУСТ ОД БИТОЛСКО – 1547 ГОД.

Испишан е во нараторска ер форма, се смета за божествена книга и содржи шест дела. Првиот дел содржи важни информации за името на книгата.

„Златоуст“

⁴⁸ Добрила Миловска, Книжевно наследство, Просветно дело АД, Скопје 2004, стр. 112.

⁴⁹ Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 156.

Вториот, се однесува на времето на создавање на книгата.

„На преминот од 1547 кон 1548 година е завршено пишувањето на ракописот од книгата „Златоуст“.

„Датумот е 31 декември – последниот ден од годината 1547“.

Третиот, го објаснува местото каде што е создадена книгата, во божји храм каде можел да твори во спокој и мир.

„Манастирот Продром“

Четвртиот се однесува на информации за актуелниот игумен.

„Игумен Серафим“

Петтиот содржи информации и атрибути за авторот на ракописот.

„Последниот меѓу иноците, најнезначителниот меѓу човеците, а богат на гревови“.

„Многугрешни“

„Богат со гревови“

Шестиот дел содржи завршна молитвена формула која се поврзува со христијанската религија.

„Вечна му памет“

„Се напиша оваа божествена книга ‚Златоуст‘ во лето 1547, месец декември, ден 31, се заврши во манастирот Продром, при игуменот Серафим, јеромонах, и се потруди за тоа последниот меѓу иноците, најнезначителниот меѓу човеците, а богат на гревови, Висарион јеромонах од Дебар, вечна му памет“.⁵⁰

⁵⁰ Йордан Иванов, „Български старини из Македония“, БАН, 1970 г., стр. 72 и истото кај Куйо Куев во: Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете, Второ преработено и допълнено издание, Наука и изкуство, София 1986, стр. 63

Автор	Висарион Дебарски
Дело во кое е испишан автографот	Златоуст од Битолско Божествена книга
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	/
Време на пишување на ракописот	1547 год.
Место на пишување на ракописот	Манастир Продром
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за насловот и намената на книгата, како и за времето и местото на творење.
Стилски фигури	Епитет – „божествена“ Метафора – „последниот меѓу иноците, најнезначителниот меѓу човеците, а богат на гревови“.
Христијански елементи	Бог Христијанство Манастир Продром Игумен јеромонах Серафим
Лични податоци	Висарион јеромонах од Дебар
Запис	„Се напиша оваа божествена книга ‚Златоуст‘ во лето 1547, месец декември, ден 31, се заврши во манастирот Продром, при игуменот Серафим, јеромонах, и се потруди за тоа последниот меѓу иноците, најнезначителниот меѓу човеците, а богат на гревови Висарион јеромонах од Дебар, вечна му памет“.

ЗБОРНИК ОД ТВОРБИ НА ДИОНИСИЈ АЕРОПАГ

Наративно, составен е од две целини, а семантички на пет дела кои имаат конкретна и јасна структура.

„Пишувал во манастирот Продром во лето 1553, на 8 февруари ја завршил книгата Дионисиј. Ја испишал книгата смирениот и незначителниот меѓу иноците, Висарион од Дебарскиот крај и за трудот не зедел ништо“.⁵¹

Првиот дел информира каде е пишуван Зборникот, го дава местото.

„Манастирот Продром“

Вториот дел содржи јасни информации за времето кога е пишуван Зборникот.

„Лето 1553“

„На 8 февруари“

Третиот дел го конкретизира насловот на делото.

„Дионисиј“

„Зборник од творби на Дионисиј Аеропаг“

Четвртиот дел содржи информации за авторот на книгата, опфаќа атрибути и биографски маркери.

„Висарион Дебарски“

„Смирениот и најнезначителниот меѓу иноците“

„Висарион од Дебарскиот крај“

„Незначителен“

Петтиот дел содржи информации за доброволната работа на авторот и ја објаснува самопреданоста, доброволноста, трудољубивоста и духовноста, не се дава цена на материјалните нешта.

⁵¹ Стојанов и Кодов: Опис... III, 1964, стр. 220 и кај К. Куев во: Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете, Второ преработено и дополнено издание, Наука и изкуство, София 1986, стр. 64.

„За трудот не зедов ништо“

Автор	Висарион Дебарски
Дело во кое е испишан автографот	Зборник од творби на Дионисиј Аеропагит
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	/
Време на пишување на ракописот	1553 год.
Место на пишување на ракописот	Манастир Продром
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за насловот, авторот, времето и местото на пишување
Стилски фигури	Епитети – „смирен и незначителен“
Христијански елементи	Манастир Продром Христијанство
Лични податоци	Висарион од Дебарскиот крај
Запис	„Пишувал во манастирот Продром во лето 1553, на 8 февруари ја завршил книгата Дионисиј. Ја испиша книгата смирениот и незначителниот меѓу иноците, Висарион од Дебарскиот крај и за трудот не зедев ништо“.

2.1.4. Протопоп Јоан Кратовски

Јоан Кратовски дејствувал при Кратовската книжевна школа и неговата работа е позната по квалитет и стабилност во пишувањето, притоа запазувајќи на естетичните карактеристики, а особено треба да се нагласи и тоа што внимавал на прецизноста во однос на орнаментиката и илуминацијата на ракописите. Во прилог извадок од негов запис.

*„Јас, многугрешниот раб божји и на Света Троица...
Јоан, се потрудив да ја испишам оваа божествена книга
Господова за моите родители, во лето 1526, месец август,
а во местото богохранимо Кратово. Отци и браќа, ве
молам, избраното стадо Христово, словесни овци, до кого
ќе дојде оваа книга, читајте и исправајте; ако сум нешто
згрешил, не колнете, бидејќи не пишува Духот Свети, ами
рака грешна, а ум слаб, а на мислите ми пречеше тажните
животи сега на светов суетен, бидејќи бев и обременет од
зло, а смртта по места често ја имаше, а по пишувањето
и смртта беше близу, а ние не готови се обраќаме, а
учителот мој малку доаѓаше. Ве молам, отци и браќа, вие
кои ќе ја прочитате и прелистате сета со рацете: бог да
го прости учителот мој и родителите и пишувачот на
оваа книга, а вас бог да ве благослови во век и веков, амин“.*

Петканова, објаснува дека негови ракописи денес се чуваат, главно, во Софија и во Света Гора кои се одликуваат со софистицираната употреба на украси и почетни букви и со забележително калиографско искуство, а познати се седум ракописа на поп Јоан, два од нив се порачани од софиски свештеници за потребите на софиските цркви.⁵² Миловска додава дека повеќе од половина век живеел и работел во Кратово, а во својот роден град создал голем број ракописни книги меѓу кои има и такви што се вистински ремек-дела во нашата средновековна литература и притоа од Кратово протопоп Јоан стигнал во Романија во 1579/1580

⁵² Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето дополнено издание, София 1997, стр. 544.

година, а активно се вклучил во литературниот живот во Крајова и таму ги напишал своите последни две дела – две богато илуминирани евангелија и досега во науката се идентификувани девет ракописи на протопоп Јоан Кратовски: еден молитвеник, еден литургијар и седум евангелија.⁵³

ТРЕБНИК ЕПИСКОПА АРХИЛСКОГ ДОРТЕЈА

Станува збор за молитвеник кој има изобилие на семантички, стилски и лексички елементи и содржи девет дела при кои првиот дел содржи сведоштво за авторството над делото и автографот.

„Јас“

„Многугрешници“

„Многугрешен“

„...Многугрешниот раб Божји и на Света Троица...“

Вториот дел содржи елементи за посветата на книгата, а третиот дел содржи елементи за времето на пишување.

„За своите родители“

„1526“

„Средновековни автографи“

„Богохранимо“

Четвртиот дел содржи информации за местото на пишување, а петтиот содржи инвокација кон отците и браќата.

„Богохранимо Кратово“,

„Богохранимо“

⁵³ Добрила Миловска, Книжевно наследство, Просветно дело АД, Скопје 2004, стр. 83

„Божествена“

„Отците“ и „браќата“

Шестиот дел содржи молба за прошка, а седмиот опис на психо-физичката состојба на творецот.

„Избраното стадо Христово“

„Грешна рака“

„Ум слаб“.

Осмиот дел содржи втора иновација, а деветтиот содржи завршна христијанска формула.

„...Бог да го прости...“

„...Бог да ве благослови...“

„...Во век и веков, амин“

Автор	Протопоп Јоан Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Молитвеник од 1526 год.
Место каде се чува ракописот	Српска патријаршиска библиотека
Под кој број се чува ракописот	Бр.171
Време на пишување на ракописот	1526 год.
Место на пишување на ракописот	богохранимо Кратово
Нарачка/заповед	За родителите на авторот
Тема на автографот	Присутни се информанти за авторот, посветата и времето и местото на пишување
Стилски фигури	Епитет – „многугрешниот“
Христијански елементи	Света Троица Чедо Божјо Дух Свети Христијанство
Лични податоци	Јоан, лично име
Запис	„Јас, многугрешниот раб божји и на Света Троица... Јоан, се потрудив да ја испишам оваа божествена книга Господова за моите родители, во лето 1526, месец август (...), а во местото богохранимо Кратово. Отци и браќа, ве молам, избраното стадо Христово, словесни овци, до кого ќе дојде оваа книга, читајте и исправајте; ако сум нешто згрешил, не колнете, бидејќи не пишува Духот Свети, ами рака грешна, а ум слаб, а на мислите ми пречеше тажните животи сега на светов суетен, бидејќи бев и обременет од

	зло, а смртта по места често ја имаше, а по пишувањето и смртта беше близу, а ние не готови се обраќам, а учителот мој малку доаѓаше. Ве молам, отци и браќа вие кои ќе ја прочитате и прелистате сета со рацете: бог да го прости учителот мој и родителите и пишувачот на оваа книга, а вас бог да ве благослови во век и веков, амин“.
--	---

ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕ

Чувано е во Зографскиот манастир, составено од четири делови при што првиот дел содржи информации за насловот на книгата, вториот дел дава информации за авторот на книгата, третиот дел дава информации за местото на пишување на книгата, а четвртиот дел дава информации за времето на пишување на книгата.

Лавров наведува клучен извадок:

*„Го напиша ова свето и божествено евангелие, последниот меѓу свештениците, поп Јоан, во место Кратово, во лето 1558“.*⁵⁴

⁵⁴ П. А. Лавров: Палеографическое образование кириловского письма, Петроград 1914, стр. 312.

Автор	Протопоп Јоан Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Четириевангелие од 1558 година
Место каде се чува ракописот	Зографски манастир
Под кој број се чува ракописот	Бр. 599
Време на пишување на ракописот	1558 год.
Место на пишување на ракописот	Кратово
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за авторот, времето и местото на пишување
Стилски фигури	Епитети – „свето и божествено“
Христијански елементи	Бог Свето писмо Библија Нов Завет Четириевангелие
Лични податоци	Поп Јоан
Запис	„Го напиша ова свето и божествено евангелие, последниот меѓу свештениците, поп Јоан, во место Кратово, во лето 1558“

РАКОПИС – 1563 ГОД.

Миловска наведува значаен извадок:

*„Ова свето и божествено евангелие се напиша во место Кратово по заповед на господинот Матеј, ламбадорот голем на светата и големата црква во Софија Сардакистен, во деновите на благочестивиот и христољубивиот кнез Димитар. Владееше тогаш на владетелниот престол во Србија, кир Макариј, архиепископ во Пек. Пишуваше последниот и најмал меѓу свештениците, поп Јоан. И се молам ако нешто сум погрешил, су, погрешил од љубов кон Бога, простете, а вас бог да ве прости. Во лето 1563, месец септември“.*⁵⁵

Составен е од седум дела при кои првиот содржи информации за видот на книгата.

„Четириевангелие“

Вториот дел содржи информации за местото на пишување, а третиот за нарачателот на книгата.

„Богохранимото Кратово“

„На господинот Матеј, ламбадорот голем“

Четвртиот дел се однесува на историски податоци, а петтиот содржи информации и атрибути за авторот на книгата.

„Во деновите на благочестивиот и христољубивиот кнез Димитар“

Благочестивиот“ и „Христољубивиот“

Шестиот дел содржи молба за прошка, а седмиот христијанска формула.

„Последниот и најмал меѓу свештениците“

⁵⁵ Добрила Миловска, Книжевно наследство, Просветно дело АД, Скопје, 2004, стр. 84-85

„...Бог да ве прости...”

Автор	Протопоп Јоан Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Четириевангелие од 1563 год.
Место каде се чува ракописот	Синодалната библиотека во Софија
Под кој број се чува ракописот	Бр. 34/139
Време на пишување на ракописот	1563 год.
Место на пишување на ракописот	Кратово
Нарачка/заповед	Господин Матеј
Тема на автографот	Присутни се информанти за насловот, авторот, времето и местото на пишување, дополнително со историски податоци.
Стилски фигури	Епитети – „голем и свет“
Христијански елементи	Библија Христијанство Црква Софија Сардакистен Свештеник
Лични податоци	Поп Јоан
Запис	„Ова свето и божествено евангелие се напиша во место Кратово по заповед на господинот Матеј, ламбадорот голем на светата и големата црква во Софија Сардакистен, во деновите на благочестивиот и христољубивиот кнез Димитар. Владееше тогаш на владетелниот престол во Србија, кир Макариј, архиепископ во Пек. Пишуваше последниот и најмал меѓу свештениците, поп Јоан. И се молам ако нешто сум погрешил, су, погрешил од љубов кон Бога, простете, а вас бог да ве прости. Во

ЛИТУРГИЈАТ

Литургијатот е четвртиот најпознат запис, составен од 102 листа. Спространов цитира особено важен дел:

„Оваа божествена книга литургијат, пишуван од поп Јоан во место Кратово, во лето 1567, месец август, за љубимиот ми брат, кир поп Јован во Сардакија“.⁵⁶

Има силна поврзаност со црквените мотиви и содржи христијански елементи со што директно се осознава врската помеѓу средновековната книжевност (литургијати и евангелија) и црковните активности во средниот век. Тоа јасно е согледано во епитетите:

„Божествена“

„Божествена книга“

Книгата е со посвета за брат по професија и вокација, којшто е и нарачател на книгата. Исто така, важно е да се напомене и дека записот не содржи завршна христијанска формула, како што беше случајот со претходните.

Ако се анализира структурата, записот е составен од пет дела. Првиот содржи информации за видот на книгата, а вториот податоци за авторот.

„Литургијат“

„Пишуван од поп Јоан“

Третиот дел содржи информации за местото, а четвртиот за времето, додека пак петтиот дел содржи информации за кого е наменета книгата.

⁵⁶ Е. Спространовъ, Опис на ръкописите при Рилския манастир, София 1902, 1 (23), стр. 67

„Во место Кратово“

„Во лето 1567, месец август“

„За љубимiot ми брат, кир поп Јован во Сардакија“

Автор	Протопоп Јоан Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Литургијат од 1567 год.
Место каде се чува ракописот	Библиотека на Рилскиот манастир, заведен како „Служебник“
Под кој број се чува ракописот	Бр. 1/23.
Време на пишување на ракописот	1567 год.
Место на пишување на ракописот	Кратово
Нарачка/заповед	За кир поп Јован во Сардакија
Тема на автографот	Присутни се информанти за авторот, времето и местото на пишување како и за посветата на книгата.
Стилски фигури	Епитет – „божествена“
Христијански елементи	Поп Бог Верници
Лични податоци	Поп Јоан
Запис	„Оваа божествена книга литургијат, пишуван од поп Јоан во место Кратово, во лето 1567, месец август, за љубимият ми брат, кир поп Јован во Сардакија“

ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕ – 1569 ГОД.

Со христијански карактер, исто така доста познато е и Четириевангелието од 1569-та год., цитирано од страна на Стојановиќ:

„Ова свето тетраевангелие, по дар од Светиот Дух, го пишуваше последниот меѓу свештениците поп Јоан, во

*местото наречено Кратово, во лето 1569, месец март...*⁵⁷

Во евангелието, авторот себеси се опишува со епитетот „последниот меѓу свештениците“ и со тоа забележува дека тој е авторот на делото по коешто треба во иднина да го препознаваат. Притоа, повторно за своето дело го користи епитетот „свето“. Христијанските елементи се согледуваат во искази како следниот:

„...По дар од Светиот дух...”

⁵⁷ Љубомир Стојановиќ, Стари српски записи и натписи, књ. I, Београд 1902, запис бр. 6342.

Автор	Протопоп Јоан Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Четириевангелие од 1569 година
Место каде се чува ракописот	Зографскиот манастир
Под кој број се чува ракописот	бр. 26
Време на пишување на ракописот	1569 год.
Место на пишување на ракописот	Кратово
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Информанти за авторот, за времето и местото на пишување
Стилски фигури	Епитет – „свето“
Христијански елементи	Свет Дух Отец и Син Христијанство
Лични податоци	Поп Јоан
Запис	„Ова свето тетраевангелие, по дар од Светиот Дух, го пишуваше последниот меѓу свештениците поп Јоан, во местото наречено Кратово, во лето 1569, месец март...“

КОКАЛЈАНСКО ЕВАНГЕЛИЕ

Кокалјанското евангелие го носи овој наслов затоа што е создаден во Кокалјанскиот манастир Св. Архангел.

„Пишуваше грешниот поп Јоан протопоп, лето 1579“.

Важни извадоци се следните:

„... во земјата Влашка (Угровлахискова, односно Романија)¹⁰², во местото Кралјево (Крајова), во деновите на господинот Михна војвода...“⁵⁸

„Ова свето и божествено тетраевангелие се напиша во земјата Влашка во местото Кралјево, во деновите на господин Михна војвода, во лето 1583. Пишував јас, грешниот и последен меѓу свештениците, тјах протопоп Јоан Србин од место Кратово...“⁵⁹

Најзначаните карактеристики се следните:⁶⁰

- ❖ Содржи 288 листа хартија.
- ❖ Димензии на текстовото поле: 285 x 195 мм.
- ❖ Како и повеќето средновековни дела, и овој ракопис содржи буквено нумерирање, односно цифри изразени со знаците од азбуката и истите се наоѓаат на почетокот и на крајот од секоја глава, освен што поглавјето XVII е нумерирано само на почетокот.
- ❖ Недостасуваат првиот и последниот лист од XXXVII глава.
- ❖ Недостасува и крајот на книгата, а на местото на л. 1 е ставен друг во текот на XVIII век.
- ❖ Хартијата е густа, мазна и кожена.
- ❖ На почетокот и на крајот листовите се извалкани, а се забележуваат и траги од разлеана црвена боја.
- ❖ Јасно се гледа дека биле искинати, па дури подоцна споени и залепени.
- ❖ Ракописот е во релативно добра состојба.
- ❖ Кориците се изработени од штици со орнаментирана кожа.
- ❖ Книжното тело е прикрупено кон штиците со 4 конопа.
- ❖ Писмото е типично за поп Јоан Кратовски и тоа: среден правилен и изискан полуустав.

⁵⁸ Л. Мирковић, Протопоп Јоан, Србин из Кратова, преписвач и минијатор књига (1526-1583) во Сп. „Богословје“, Београд 1957, св. 1, стр. 25.

⁵⁹ Исто,

⁶⁰ Боряна Христова, Елисавета Мусакова, Елена Узунова, Опис на славянските ръкописи в църковно-исторически и архивен институт на българската православна црква. Том I. Библијски книги, София 2000, стр. 69-74.

- ❖ Поп Јоан Кратовски користи калиграфски вдолжувања и става камшичиња на некои букви.

Карактеристично за евангелието се различните бои коишто се користени и притоа секоја од нив има посебно значење, односно со црна боја мастило е основниот текст, црвеното мастило се користи за нумерирање, златното за извезените букви, за обојување на иницијалите златна, розова, светло сина, зелена и црвена боја.

Следно, содржани се аргументи за авторството и за времето на пишување, јасно означени во следните делови:

„Последниот меѓу свештениците“

„Грешен“

„Поп“

„Протопоп“

„...Раката што пишува во гробот гние, книгата опстојува низ вековите...“

„Лето 1579“

Автор	Протопоп Јоан Кратовски
Дело во кое е испишан автографот	Кокалјанско евангелие од 1579 година
Место каде се чува ракописот	Црковноисторискиот археолошки институт во Софија (Црковниот музеј)
Под кој број се чува ракописот	Бр. 473
Време на пишување на ракописот	1579 год.
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за авторот и времето на пишување
Стилски фигури	Епитет – „грешниот“
Христијански елементи	Библија Поп Протопоп
Лични податоци	Јоан протопоп
Запис	„Пишуваше грешниот поп Јоан протопоп, лето 1579“.

III. ЗАПИСИ НА „ПРЕПИШУВАЧИ“ НА РАКОПИСИ

3.1. Матеј Слеченски

За средновековниот книжевник Матеј Слеченски нема многу информации, а тоа се потврдува со фактот дека нема точни информации дури ни за неговото место на потекло. Сепак, според податоците кои ги изнесува Вера Стојчевска-Антиќ и други Слеченски своето творештво го има создадено во XVI век⁶¹, а познат и славен е поради тоа што бил ученик на Висарион Дебарски за кого претходно изнесовме зошто е толку значаен и по што се истакнува неговото творештво. За Матеј, познато е дека имал стабилен ракопис, неговата рака е опишана како стабилна, процесот на пишување бил слободен, ракописот целосен, а страниците кои ги напишал биле целосно оформени. Сето тоа укажува дека тој има квалитетна основа за пишување на поголем број на дела со емотивен квалитет, од посебен творечки интерес, со специфичен карактер и говор со сериозна и продлабочена филозофска содржина.

Место на потекло	/
Место на творење	Слечански манастир
Најпознати ракописи	„Диоптра“ и „Книга за пророците“
Специфичности на ракописот	Сигурна рака на пишувачот, оформени страници, целосни ракописи, филозофска содржина

Називот Слеченски го добил заради тоа што неговата најголема работа ја имал завршено во Слеченскиот манастир, од каде потекнуваат неговите два најпознати ракописи со кои се аргументира интелигенцијата на јужнословенското општество во XVI век:

- ❖ „Диоптра“ на инок Филип Монотроп и
- ❖ „Книга за пророците“ од Дионисиј Аеропагит.

⁶¹ Вера Стојчевска-Антиќ, Средновековна книжевност, ИСТОРИЈА НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ. СРЕДНОВЕКОВНА КНИЖЕВНОСТ, Институт за македонска литература при Филолошкиот факултет и Детска радост, Скопје 1997, стр 492.

ДИОПТРА

Ракописот Диоптра датира од 1563-та година, а се наоѓа во Москва во Хлудов, кој е државен историски музеј, прилично е сочуван и составен од 268 листа во голем формат, испишан со крупно писмо, во полуустав, а во однос на укоричувањето има дебели корици од дрвена конструкција и тие се обвиткани со орнаментирана кожа. Ракописот е напишан од страна на Матеј во 1563-та год., во манастирот „Продром“.

Во ракописот јасно се уочува целта да се остави трага и факти кои понатаму ќе бидат корисни за читателите од идните генерации, при што се постигнува информираност, потсетување, искажување да се споменува, да трае и да се искаже творештвото кое достоино било завршувано и исполнето согласно она што им било зададено. Тоа јасно се согледува во рефренот кој следи.

„Да се знае кога беше Ристе ѓакоте од Гостивар во манастирот“;

„Да се знае кога седеше Гулаб од село Српци во манастирот... на светиот Јован, Продром. Стојан. Наум, Костадин, деспот... село Црнове“ (л. 10б);

„Да се знае кога беше Петар ѓак на манастирот Слепче, свети продром. Поп Никола, поп Марко, поп Недан, Ристо, Михо, Маро... Ѓуро, Магдо, Крсте, Нестор, Гулаб, поп Мате.

„Да се знае кога беше Петар ѓак во слепченски манастир, свето Јован Продром. Стамено, Карафило“;

„Да се знае кога седел Гулаб од село Српци, кога го истерал Митрофан од село Рижано, што пасеше говедата...“ и др.⁶²

Првите два листа биле празни, а потоа на нив пренесени записи како што се: Симеон јеромонах, поп Гаврил, село Лесково, Митре, Боишта, Б(о)жин, Миле, Стојко, Лазоре, Никола, Трпче, Стамено, Стано, Стојако,

⁶² Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София, 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 250.

Лазоре, Јанкула, Вулиш, поп Атанас, Лазоре, Лозане, Божине Тодоре, Лазе дете, Миле, Диме, село Латово, азбуката – кирилица.

Следно, според Петканова средновековните книжевници во својата скромност понекогаш пропуштаат да се потпишат или се потпишуваат со тајнопис, а стремежот кон уникатното во формата, своеобразното, оригиналното, индивидуалното не е стимул за средновековниот писател и притоа појавата на нови жанрови творби, отклонувањето од традицијата се должи не толку на стремежот за создавање на нешто ново, туку на ненамерно кршење на нормите поради ниско образование на писателите или поради влијанието на фолклорот.⁶³ Имајќи го предвид наведеното, во „Диоптра“ најзначаен е последниот лист, цитиран во продолжение.

*„Слава на Света Троица и на Бога во веков, амин. Во лето 1563 се напиша при игумен Стефан јеромонах во манастирот Продром“.*⁶⁴

⁶³ Донка Петканова, Старобългарска литература IX - XVIII век, Трето допълнено издание, София 1997, стр. 23

⁶⁴ Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София, 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 252.

Автор	Матеј Слеченски
Ракопис	„Диоптра“
Место каде се чува ракописот	Москва (Државен историски музеј, Хлудов)
Под кој број се чува ракописот	Бр. 66
Време на пишување на ракописот	1563 год.
Место на пишување на ракописот	Манастир Продром
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за авторот и времето на пишување
Стилски фигури	Анафора – „да се знае“
Христијански елементи	Манастир
Лични податоци	Матеј Јеремонах
Запис	„Да се знае кога беше Ристе ѓакот од Гостивар во манастирот“; „Да се знае кога седеше Гулаб од село Српци во манастирот... на светиот Јован, Продром. Стојан. Наум, Костадин, деспот... село Црнове“ (л. 1об); „Да се знае кога беше Петар ѓак на манастирот Слечче, свети продром. Поп Никола, поп Марко, поп Недан, Ристо, Михо, Маро... Ѓуро, Магдо, Крсте, Нестор, Гулаб, поп Мате. „Да се знае кога беше Петар ѓак во слеченски манастир, свето Јован Продром. Стамено, Карафило“; „Да се знае кога седел Гулаб од село Српци, кога го истерал Митрофан од село Рижано, што пасеше говедата...“ и др.

КНИГА ЗА ПРОРОЦИТЕ

Книгата за пророците се наоѓа во Москва при Државниот историски музеј (ГИМ – Хлудова збирка, N0 1) и се наоѓа во добра состојба, а ѝ недостасуваат последните листови (има вкупно 429 листа, голем формат, со полуустав). Составена е со крупно писмо, со широки полиња по страниците, со по 24 реда на страница, насловите се со црвено мастило, а укоричена е со убава дебела корица поради што со укоричувањето многу потсетува на Висарионовите ракописи. Ако се анализира последниот лист на книгата тогаш се доаѓа до сознанието дека била чувана во Лесновскиот манастир. Содржински, има текстови од шеснаесет пророци кои се мали и големи, а на крајот на книгата е даден апокалипсис со толкување на Андреј Критски.

Боно Ангелов објаснува дека станува збор за Матеј јеромонах, чии дела се одликуваат со следниве карактеристики: „24 реда на страница, ракопис, букви, широки полиња, дијакритични знаци (акценти), кратенки, орнаменти, крупни точки и други палеографски белези“.⁶⁵

⁶⁵ Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София, 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 255.

Автор	Матеј Слеченски
Ракопис	„Книга за пророците“
Место каде се чува ракописот	Москва (Државен историски музеј, ГИМ-Хлудов)
Под кој број се чува ракописот	Бр.1
Време на пишување на ракописот	/
Место на пишување на ракописот	Лесновски манастир
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и местото на наоѓање
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Манастир
Лични податоци	Матеј јеромонах

ПОУЧИТЕЛНО ЕВАНГЕЛИЕ

Поучителното евангелие е создадено од страна на Матеј кон крајот на XVI век, поточно во 1593 година за време на живеењето и работата на игуменот Максим јеромонах, а се чува во Музејот на Српската православна црква.

*„Стапнав змија, убив змија со камен! Господи, спасив рака. Твој раб,
граматик Матеј“.⁶⁶*

⁶⁶ В. Начев и Н. Ферманджиев, ПИСАХМЕ ДА СЕ ЗНАЕ, приписки и летописи, Издателство на Отечествения фронт, 1984, стр. 29; Г. Тахов, Найкџсата литература - Лит. Фронт, N0 2,9 јан. 1975.

Автор	Матеј Слеченски
Ракопис	„Поучително евангелие од крајот на XVI век“
Место каде се чува ракописот	Српска православна црква
Под кој број се чува ракописот	Бр.195
Време на пишување на ракописот	1593 год., за време на игуменот Максим јеромонах
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и местото на чување
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Православна црква
Лични податоци	Книжевник Матеј, граматник Матеј
Запис	„Стапнав змија, убив змија со камен! Господи, спасив рака. Твој раб, граматик Матеј“.

3.2. Пахомиј Слеченски

За Пахомиј Слеченски исто така има малку информации во врска со неговото творештво кое главно се поврзува со манастирски центри. Неговите ракописи укажуваат дека станува збор за школуван книжевник кој негува љубов кон книгата и кој придонесува за развој на просветата. Неговите препишани книги се со црковно-богослужбен карактер и тука спаѓаат:

- ❖ требникот,
- ❖ минеите,
- ❖ зборниците,
- ❖ пролозите и
- ❖ други дела.

Боно Ангелов објаснува дека „за разлика од монах Матеј Слеченски, книжевната продукција на Пахомиј Слеченски е подобро засведочена, макар што не сите негови ракописи се зачувани целосно, од некои има само делови“.⁶⁷ Добрила Миловска додава дека од записите кон неговите ракописи дознаваме дека работел во Слеченскиот манастир каде што ги создал повеќето свои дела, а потоа преминал во манастирите „Воисловица“ и „Свети Архангел Михаил“ (с. Росиница) каде што настанале уште неколку ракописи - еден минеј, еден пролог за летната половина на годината и еден панегирик.⁶⁸

ТРЕБНИК

„Требник“ под број 309 е дел од збирката на Народната библиотека во Белград и не е целосно зачуван поради тоа што изгорел во периодот на Втората светска војна, датира од 1540 година, а содржи 199 оригинални листови во голем формат. Оставени се неколку важни записи, отсликани во продолжение.

*„Се напиша оваа книга во лето на земјата [7048-5508=1540], (...), јас јеромонах Пахомиј. Простете ми каде што згреших“.*⁶⁹

*„Бог да прости, кој како се најде, даде некоја аспра, некој две (...) Ги оставив асприте во светиот манастир на епископијата“.*⁷⁰

*„Последен се увјаза презвитер Марко за својата душа, нека му биде нему вечна памет, амин. Се напиша во лето [7073-5508=1564 по црковно], месец декември (...)“.*⁷¹

⁶⁷ Боно Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 256.

⁶⁸ Добрила Миловска, Книжевно наследство, Просветно дело АД, Скопје 2004, стр. 120.

⁶⁹ Боно Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София, 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 256

⁷⁰ Љ. Ковачевић, Белешке и натписи. Гласник. Књ. LVI. 1884, стр. 342-343; Стојановић, Љ., Стари српски записи и натписи, Књ. I, 1902, стр. 164, број 501 и 502.

⁷¹ Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 256; Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Књ. I, 1902, стр. 164, број 503.

Автор	Пахомиј
Ракопис	„Требник“
Место каде се чува ракописот	Изгорен/не е целосно сочуван
Под кој број се чува ракописот	Бр. 309 при Народната библиотека во Белград
Време на пишување на ракописот	1540 год., декември
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и времето на пишување
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Бог да прости Јеромонах Светиот манастир
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„Се напиша оваа книга во лето на земјата [7048-5508=1540], (...), јас јеромонах Пахомиј. Простете ми каде што згрешив“. „Бог да прости, кој како се најде, даде некоја аспра, некој две (...) Ги оставив асприте во светиот манастир на епископијата“. „Последен се увјаза презвитер Марко за својата душа, нека му биде нему вечна памет, амин. Се напиша во лето [7073-5508=1564 по црковно], месец декември (...)“.

МИНЕЈ ОД 1545 ГОДИНА

Минејот од 1545-та година е познат по структурата од четири листа наменети за месец мај, а кои се земени од Гилфердинг за време на неговото патување низ Балканскиот Полуостров. Минејот се чува во Ленинград во познатата библиотека „Салтиков-Штедрин“ под број 488. Важни преписки се следните:

„N0 2 Слечче. Од Минеј 7053 година“

*„Се напиша оваа книга во лето земјено [7053-5508=1545]. Пишуваше
зрешниот јеромонах Пахомиј, вечна му памет, бидејќи пишуваше слабо
затоа што беше болен“.⁷²*

⁷² Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 258.

Автор	Пахомиј
Ракопис	„1545 година. Минеј.“
Место каде се чува ракописот	Ленинград, во Библиотеката „Салтиков-Штедрин“
Под кој број се чува ракописот	Бр. 488
Време на пишување на ракописот	1545 год.,
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и времето на пишување
Стилски фигури	Епитети – грешниот
Христијански елементи	Јеромонах
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„N0 2 Слепче. Од Минеј 7053 година“ „Се напиша оваа книга во лето земјено [7053-5508=1545]. Пишуваше грешниот јеромонах Пахомиј, вечна му памет, бидејќи пишуваше слабо затоа што беше болен“.

1545 ГОД. ЗБОРНИК СО АСКЕТСКИ ТВОРБИ

За зборникот се знае дека во ракописната збирка на Слепченскиот манастир бил под број 14, а важен е записот на последниот лист со кој се дознава дека ракописот е донесен во 1748-та година од страна на јеромонахот Филотеј, а во времето на игумен Христофор.

*„Слава на севршителот Христос во веки. Се напиша оваа книга во лето
земјено [7053-5508=1545]. Пишуваше грешниот јеромонах Пахомиј, вечна
му памет“⁷³*

⁷³ Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София, 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 258; Лб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Књ. I, 1902, стр. 169, број 527.

Автор	Пахомиј
Ракопис	„1545 год. Зборник со аскетски творби.“
Место каде се чува ракописот	Слепченски манастир
Под кој број се чува ракописот	Бр.14
Време на пишување на ракописот	1545 год.,
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и времето на пишување
Стилски фигури	Епитети – грешниот
Христијански елементи	Јеромонах
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„Слава на севршителот Христос во веки. Се напиша оваа книга во лето земјено [7053-5508=1545]. Пишуваше грешниот јеромонах Пахомиј, вечна му памет“

СЛУЖБЕНИК, 1547 ГОДИНА

Станува збор за дело без крај кој има 301 лист, а се чува во Јужнословенската академија под број 3, во Загреб. Содржи полууставно писмо со црвени наслови и почетоци.

Б. Цонев констатира дека ги содржи литургиите од Јован Златоуст и Василиј Велики, разни молитви, апостолски и евангелски четива и други богослужбени текстови.⁷⁴

„...се напиша оваа литургија од раката на многугрешниот и прост јеромонах Пахомиј. И ако е нешто погрешено, исправајте, а не колнете,

⁷⁴ В. Мошин, *Cirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I dio. Opis rukopisa*. Zagreb 1955, стр. 225-226; Б. Цонев, *Кирилски рѣкописи и старопечатени книги в Загреб. Сборник БАН, кн. I, 1913, стр. 30-31.*

*бидејќи пишував во великој нужди, во царството на синот агаренски,
лето [7055-5508=1547]“.⁷⁵*

*„...се напиша оваа божествена литургија во црквата манастирска
епископска на Пресветата владицица наша Богородица и приснодева
Марија. И ја подари Овко Солеј за своја душа, и таткова душа, и за
мајкина Марија, и за душа на братот свој Лазар. И кој ќе ја изнесе од
светиот манастир да биде проклет од Господ Бог и пречистата негова
Мајка и од апостол, и од отецот богоносен, и да го побие силата на
пречесниот и животворниот крст, и да му биде суперница пречиста во
денот на страшното испитание (...) Амин, Во лето [7055-5508=1547].⁷⁶*

⁷⁵ Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 258; Љ.Стојановић, Стари српски записи и натписи, Књ. IV, 1923, стр. 53, број 6267.

⁷⁶ Мошин, В.: *Cirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I dio. Opis rukopisa.* Zagreb. 1955, стр. 226; Б. Цонев, Кирилски ръкописи и старопечатени книги в Загреб. Сборник БАН, кн. I, 1913, стр. 31.

Автор	Пахомиј
Ракопис	„Службеник, 1547 година.“
Место каде се чува ракописот	Загреб, Јужнословенска академија
Под кој број се чува ракописот	Бр. 3
Време на пишување на ракописот	1547 год.,
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и времето на пишување
Стилски фигури	Епитети – многугрешен, прост
Христијански елементи	Молитви Литургии Евангелиски четива Богослужбени текстови
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„...се напиша оваа литургија од раката на многугрешниот и прост јеромонах Пахомиј. И ако е нешто погрешено, исправајте, а не колнете, бидејќи пишував во великој нужди, во царството на синот агаренски, лето [7055-5508=1547]“. „...се напиша оваа божествена литургија во црквата манастирска епископска на Пресветата владичица наша Богородица и приснодева Марија. И ја подари Овко Солеј за своја душа, и таткова душа, и за мајкина Марија, и за душа на братот свој Лазар. И кој ќе ја изнесе од светиот манастир да биде проклет од Господ Бог и

	пречистата негова Мајка и од апостол, и од отецот богоносен, и да го побие силата на пречесниот и животворниот крст, и да му биде суперница пречиста во денот на страшното испитание (...) Амин, Во лето [7055-5508=1547].
--	---

1546-1547 ГОД. МИНЕЈ ЗА МЕСЕЦ ЈУНИ

Минејот се наоѓа во Софиската народна библиотека, бр. 914., составен е од 196 листа во голем формат со спецификации (31,5 x 5 см) и едно полууставно писмо во две колони. Насловите и поднасловите се со црвено мастило коешто е избледнето, а во однос на укоричувањето има дебела корица и обложување со орнаментирана кожа.

„Се пишувааше оваа книга во лето [7054-5508=1546]. Ја завршивме во лето [7055-508=1547].

Се исполни тоа со послушание (...) во Продром, од отецот наш, игумен Серафим. И ако било што е погрешено, исправајте, а не колнете, бидејќи не пишува Дух Свети, ни ангел, туку рака грешна (...)

И хартијата беше слаба и мастилото.

И мене помнете ме грешниот и простиот меѓу свештениците, јеромонах Пахомиј, кој го напиша грубо ова“.⁷⁷

⁷⁷ Боню Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 259; М. Стојанов и Х. Кодов, Опис, том III, стр. 78-79.

Автор	Пахомиј
Ракопис	„1546-1547 ГОД. МИНЕЈ ЗА МЕСЕЦ ЈУНИ.“
Место каде се чува ракописот	Софија, Софиска народна библиотека
Под кој број се чува ракописот	Бр. 914
Време на пишување на ракописот	1547 год.
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и времето на пишување
Стилски фигури	Епитети – грубо, погрешно
Христијански елементи	Дух Свети
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„Се пишувааше оваа книга во лето [7054-5508=1546]. Ја завршивме во лето [7055-508=1547]. Се исполни тоа со послушание (...) во Продром, од отецот наш, игумен Серафим. И ако било што е погрешено, исправајте, а не колнете, бидејќи не пишува Дух Свети, ни англ, туку рака грешнна (...) И хартијата беше слаба и мастилото. И мене помнете ме грешниот и простиот меѓу свештениците, јеромонах Пахомиј, кој го напиша грубо ова“.

1547 ГОД. МИНЕЈ ЗА МЕСЕЦ ЈУНИ

За Минејот нема точна информација каде може да се пронајде, а последните информации говорат дека бил во Слеченскиот манастир, чуван под број 29. Овој Минеј е познат по записот:

„Се пишувааше оваа книга во лето [7054-5508=1546]. Ја завршивме во лето [7055-5508=1547].

Се исполни тоа со послушание (...) во Продром, од отецот наш, игумен Серафим. И ако било што е погрешено... [понатаму листот е скинат!]⁷⁸

⁷⁸ Боњу Ангелов, Из старата блгарска, руска и срџбска литература, Книга III, София, 1978, Издательство на Българската академия на науките, Институт за литература, стр. 259; Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Књ. I, број 537, 538, стр. 173.

Автор	Пахомиј
Ракопис	„1547 ГОД. МИНЕЈ ЗА МЕСЕЦ ЈУНИ“
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	Последно чуван во Слечански манастир под бр. 29
Време на пишување на ракописот	1547 год.
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	Присутни се информанти за ракописот и времето на пишување
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Отец
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„Се пишуваше оваа книга во лето [7054-5508=1546]. Ја завршивме во лето [7055-5508=1547]. Се исполни тоа со послушание (...) во Продром, од отецот наш, игумен Серафим. И ако било што е погрешено...“ [понатаму листот е скинат!]

МИНЕЈ

За наведениот Минеј нема релевантни податоци, освен по еден запис кој е прилично подолг.

„Овој минеј го пишуваше многугрешниот и најмал меѓу иноците, Пахомиј јеромонах. Пишувал во лето [7058-5508=1550] на реката Радовантиц во храмот на архангелот Михаил. Во тоа време ја држеше игумен Исај оваа света црква на архангел Михаил. И ако некој биде наведен од

*ѓаволот да ја одземе оваа книга од овој свет храм, да е проклет од
господа бога и од пречистата мајка Негова и од сите светии, амин.*

*Почна да се пишува овој минеј во месец април (...), а се заврши во месец
јуни (...) И го допишав јас грешниот и најмал меѓу човеците, дијак Ратко.*

*Што е погрешено, отци свети, простете ми (...), а вас Христос да ви
прости“.⁷⁹*

⁷⁹ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Књ. IV, 1923, стр. 53-54, број 6272 и Књ. III, стр. 458, бр. 5989.

Автор	Пахомиј
Ракопис	„Минеј“
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	/
Време на пишување на ракописот	Месец април
Место на пишување на ракописот	на реката Радовантиц
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	/
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Свет Храм Пречиста мајка Христос
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„Овој минеј го пишуваше многугрешниот и најмал меѓу иноците, Пахомиј јеромонах. Пишував во лето [7058-5508=1550] на реката Радовантиц во храмот на архангелот Михаил. Во тоа време ја држеше игумен Исај оваа света црква на архангел Михаил. И ако некој биде наведен од ѓаволот да ја одземе оваа книга од овој свет храм, да е проклет од господата бога и од пречистата мајка Негова и од сите свети, амин. Почна да се пишува овој минеј во месец април (...), а се заврши во месец јуни (...) И го допишав јас грешниот и најмал меѓу човеците, дијак Ратко. Што е погрешено, отци свети, простете ми (...), а вас Христос

ПРОЛОГ ЗА МЕСЕЦИТЕ МАРТ-АВГУСТ

Прологот е испишан во голем формат и содржи вкупно 285 листа, пронајден е во Србија во црквата на селото Дворане, архивиран е под број 396, а сочуван е во Белградската народна библиотека. Познат е по една преписка.

„Се напиша оваа книга во лето [7068-5508=1560]. Ја пишував оваа книга, наречена пролог, многуугрешниот монах Пахомиј во манастирот, наречен Воисиловица. И ја приложив во манастирот светен и живоначален на неразделната Троица, наречена Русиница, во слава на Бога и спас [понатаму хартијата изгнила!]⁸⁰

⁸⁰ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, книга 1, стр. 191, бр. 611

Автор	Пахомиј
Ракопис	„Пролог за месеците март-август“
Место каде се чува ракописот	Белградска народна библиотека
Под кој број се чува ракописот	396
Време на пишување на ракописот	1560 год.
Место на пишување на ракописот	Црквата на селото Дворане во Србија
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	/
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Бога Света Троица Монах Пахомиј
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„Се напиша оваа книга во лето [7068-5508=1560]. Ја пишував оваа книга, наречена пролог, многугрешниот монах Пахомиј во манастирот, наречен Воисиловица. И ја приложив во манастирот светен и живоначален на неразделната Троица, наречена Русиница, во слава на Бога и спас“ [понатаму хартијата изгнила!]

МИНЕЈ ЗА МЕСЕЦ ОКТОМВРИ

Минејот во минатото е лоциран во Стара Србија во манастирот Света Троица, Русиница, а денес нема евиденција каде се наоѓа. Познат е по една преписка:

„Се напиша оваа света и божествена книга, наречена минеј за месец октомври, од раката на многугрешниот монах Пахомиј во областа Призренско во манастирот Св. Троица во поткрили Русински во лето

*[7083-5508=1575]. И во тоа време и лето беше крепка глад, и насилие
луту и погуби од исмаилтјаните (...) Ја напиша оваа книга Пахомиј и ја
приложи на света Троица, наречена Русинска, бог да го прости. И ако
некој ја одметне од нејзината област, да му одмазди Света Тројца,
амин.⁸¹*

⁸¹ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, книга 1, стр. 221

Автор	Пахомиј
Ракопис	„Минеј за месец октомври“
Место каде се чува ракописот	/
Под кој број се чува ракописот	/
Време на пишување на ракописот	1575 год.
Место на пишување на ракописот	/
Нарачка/заповед	/
Тема на автографот	/
Стилски фигури	/
Христијански елементи	Света Троица
Лични податоци	Јеромонах Пахомиј
Запис	„Се напиша оваа света и божествена книга, наречена минеј за месец октомври, од раката на многугрешниот монах Пахомиј во областа Призренско во манастирот Св. Троица во поткрили Русински во лето [7083-5508=1575]. И во тоа време и лето беше крепка глад, и насилие луто и погуби од исмаилтјаните (...) Ја напиша оваа книга Пахомиј и ја приложи на света Троица, наречена Русинска, бог да го прости. И ако некој ја одметне од нејзината област, да му одмазди Света Тројца, амин.“

3.3. Сисој

Сисој е четвртиот книжевник од Слѣпченскиот книжевен центар за кого постојат најмалку податоци од сите претходно наведени и притоа идентификувана е само една книга, позната како „Библиски книги“ од 1544 година, а била создадена по порачка на охридскиот архиепископ Прохор.

„Последниот меѓу иноците, Сисој“.

Добрила Миловска објаснува дека на л. 209 од овој ракопис книжевникот Сисој оставил запис со тајнопис, кој довел во научната литература да се искаже мислење дека целиот ракопис е дело на иннокент Сисој. Подоцнежната палеографска анализа на ракописот покажала дека во работата над овој ракопис учествувале двајца слѣпченски книжевници – веројатно помладиот Сисој и поистакнатиот Висарион Дебарски. Сисој го пишувал првиот дел од л. 1 до 209, а Висарион Дебарски – вториот дел од „Библиските книги“ од л. 210 до 373. И двајцата книжевници имаат речиси идентичен ракопис што би можело да доведе на мисла дека и двајцата се воспитаници на иста школа, чиј создавач е веројатно Висарион Дебарски.⁸²

3.4. Поп Лазар, Поп Петар, Ермонах Филимон, Ероѿакон Силвестер и Протопоп Лука

Поп Лазар работел во исто време кога и поп Јоан, а од книжевното творештво на поп Лазар откриени се неколку ракописи помеѓу кои и Житие и Служба на Св. Никола Нови (1564), Службен минеј (1571), Пролог за јуни-ноември (1572), Служба и Житие на ап. Андроник и Богородичен канон и Житие на мч. Соломон.

За поп Петар е откриен само еден негов ракопис, односно, Евангелие кое е напишано во с. Пролеша, Софиско во 1578 год., и притоа ракописот е најден во Бобошевскиот манастир „Св.Димитар“ каде е донесен во Софискиот црковен музеј каде е сочуван под број 28 (106). На

⁸² Добрила Миловска, Книжевно наследство, Просветно дело АД, Скопје 2004, стр. 122; Вера Стојчевска-Антиќ, Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност, Институт за македонска литература при Филолошкиот факултет и Детска радост, Скопје, 1997, стр.492

последниот бр. 311 од Евангелието е откриено дека поп Петар бил ученик на поп Јован.

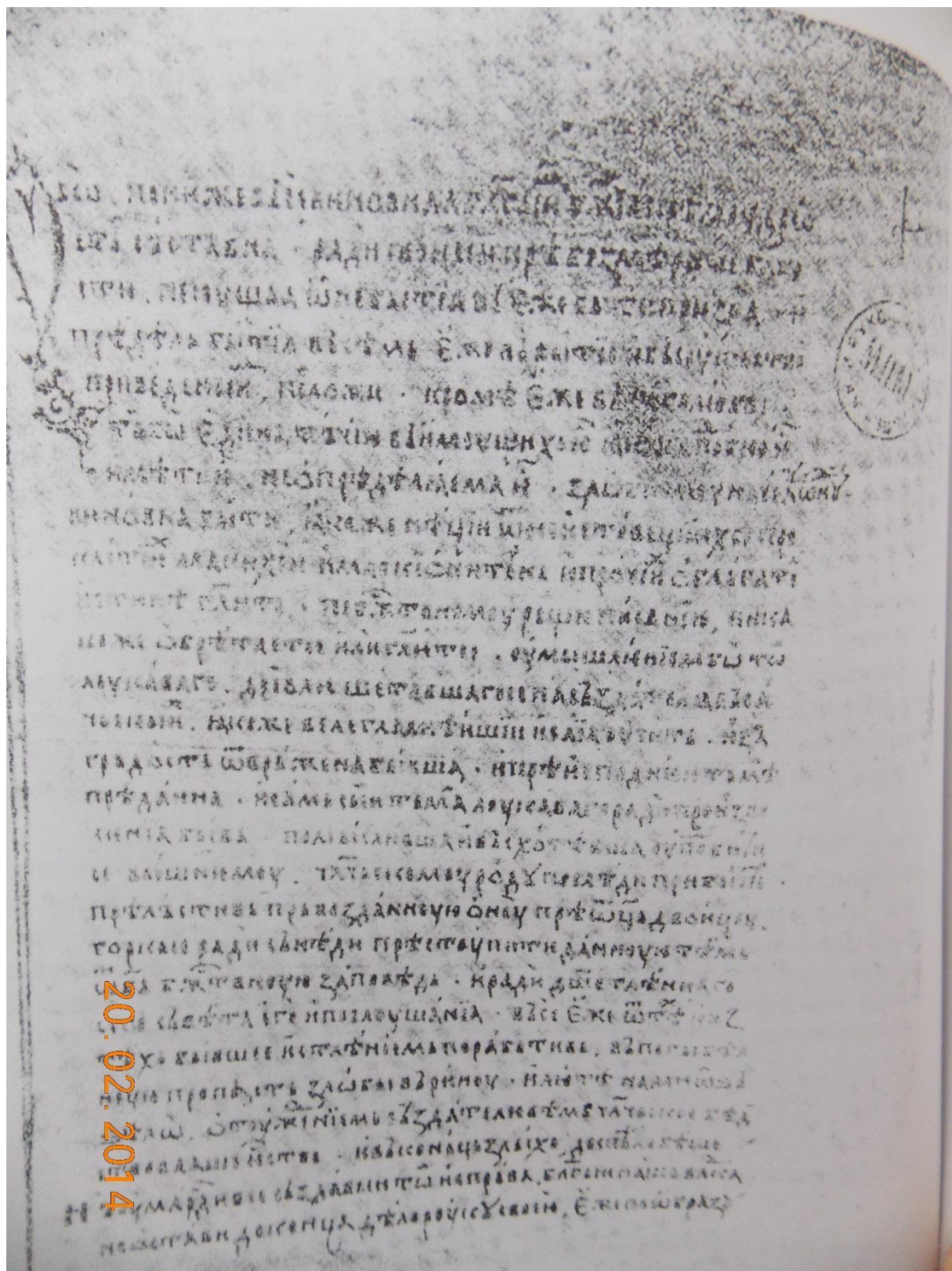
Ермонахот Филимон во 1515-та год., напишал два ракописа, односно Псалтир којшто е напишан во црквата Св. Никола за време на морозвидскиот епископ Матеј и Апостолот кој е напишан за поп Бојко од с. Трохадо.

Ероќакон Силвестер во манастирот Пирг во 1538 год., го има напишано Минеј каде моли овој ракопис да остане во сопствениот на манастирот каде што го има напишано.

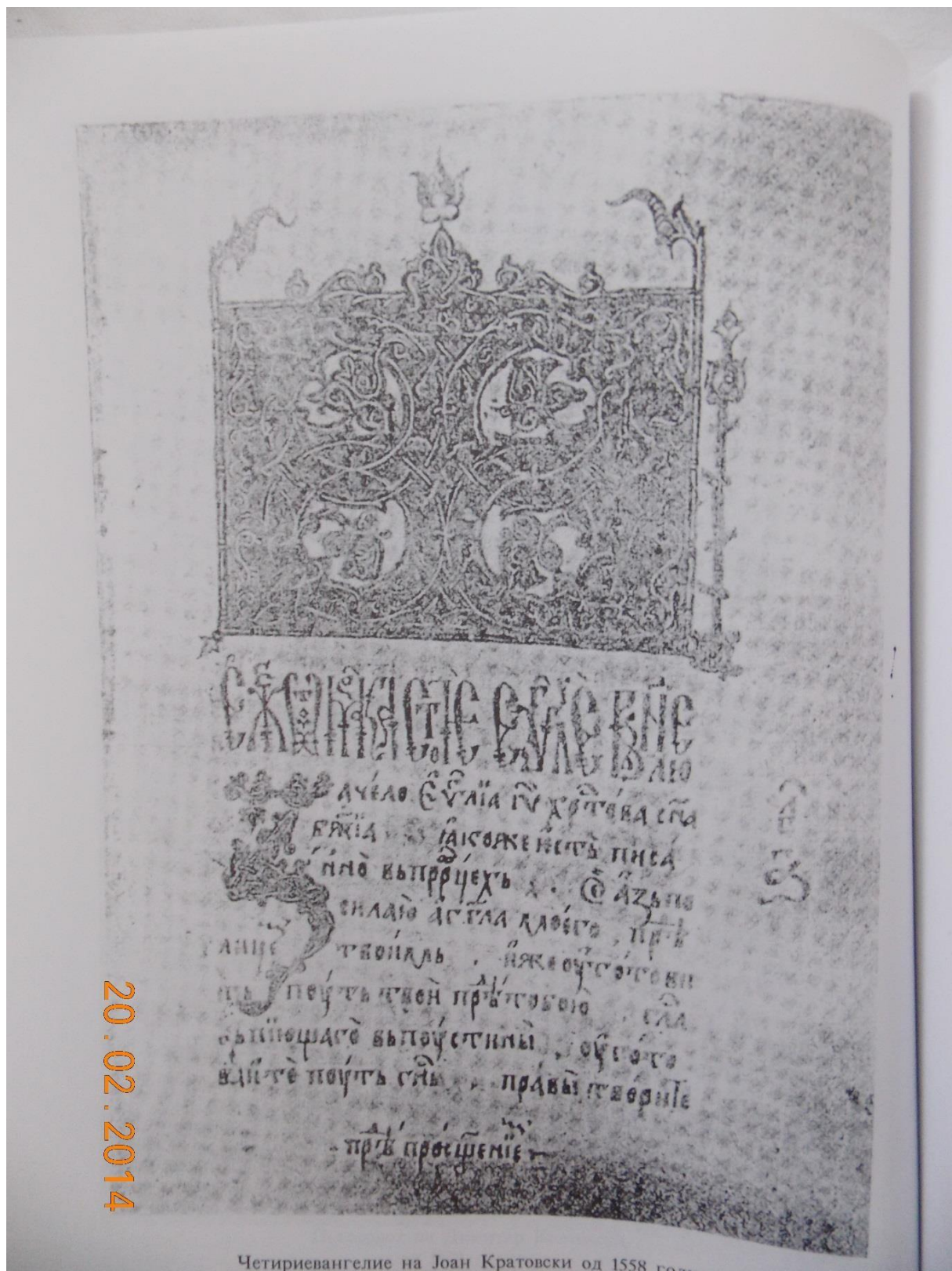
Протопоп Лука по порака на кратовскиот великодостојник Димитар во 1543 год., напишал писмо до игуменот на Слечанскиот манастир.

IV. Факсимили на ракописи

Во ова поглавје направено е истражување на ракописите во кои се содржани записите на книжевниците. Сите записи се објавени со цел тие да им послужат на истражувачите во нивните истражувања од разни, неистражени аспекти.

Поговорот на Димитар Кратовски од 1466 година

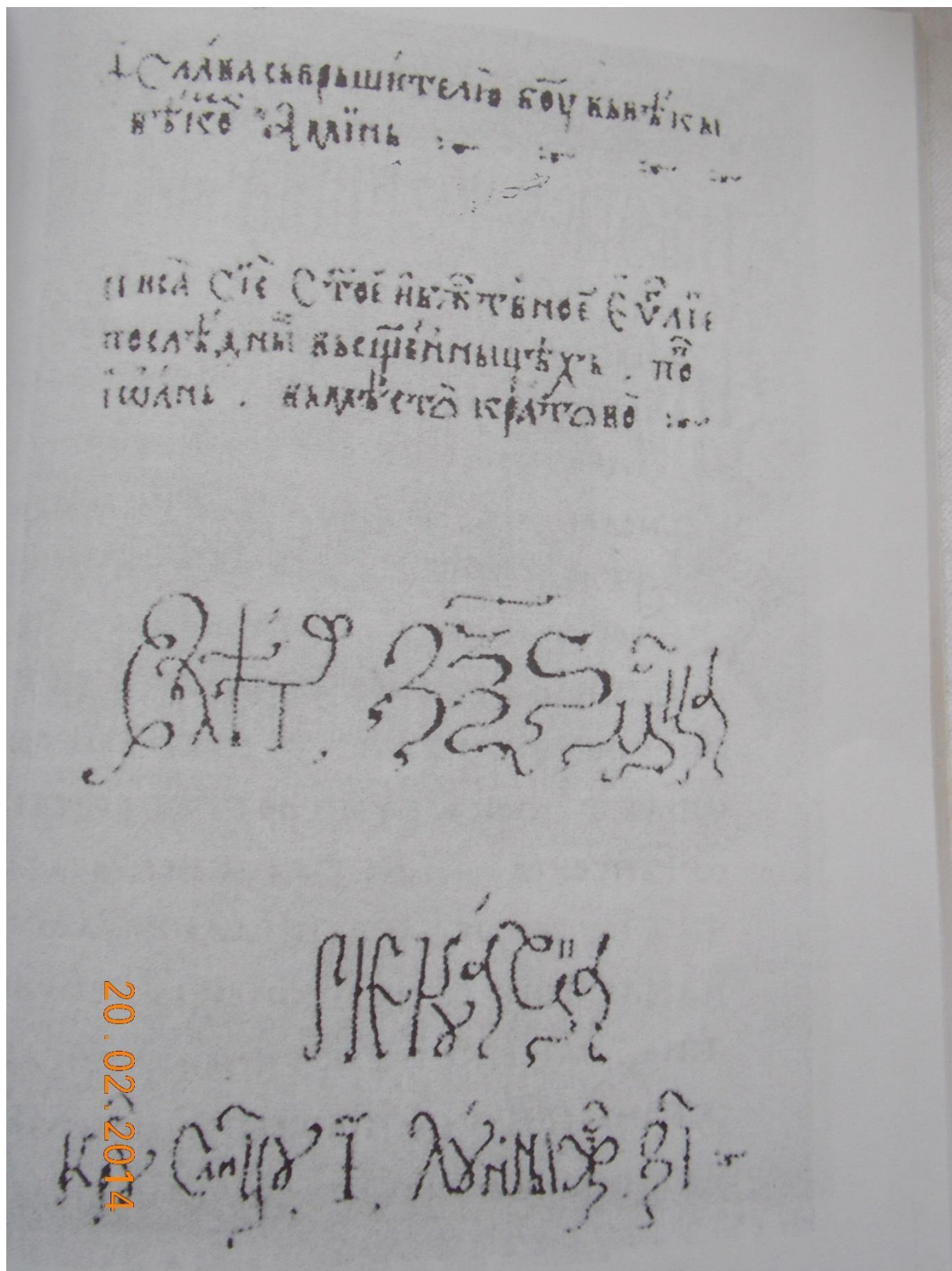

Четириевангелие на Јоан Кратовски од 1558 година, Зографски манастир бр. 40

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

[illegible]

110

Четириевангелие на Јоан Кратовски од 1558 година (автограф на пишуваачот)

20.02.2014

ПРОСВЕЩЕНІЕ
ЖЕ ДУХА СИЛА ВЪ НЕМОЩИ СВѢ
ШАЕТСЯ . ЯКОЖЕ И ПИСАННО
И ВЪ ТРОУЕМЪ . ВЪ НЕМОЩИЖЕ
НЕТЪ КЛЕСЕТЪ ТѢЛО . НѢОУБѢ
И СЛОВА И ПРѢМУДРОСТИ НА ГЪ
ЦѢ ЛЕЖЕЩЕЕ . И СЕЛАВѢ ТѢМНО
ГЫ ОУБѢ И НѢХЪ . ПАЧЕЖЕ СОНЖЕ
СВѢЛІКО БГО СЛОВА . НЕ РАДѢХЪ
БЛАГОЗРИМѢМЪ . СЪБО РЫБА
ЩА БѢ . ТРОУЖЕ ХЫТРОСТИ ПРОХОДѢ
ЩА ТЫСОУЮ . НЕГЪ ТѢЛО НЕ НАКАЗА
НБѢ ТѢЛО ДЕНКА АГО . И БЛАГІИ СКА АГО
НАКАЗАНІА . НѢ И ТѢЛО ОУДѢ БЕСІИ
ЖНЬ . ЯКОЖЕ НЕ ЖИВНЫИ ЛОУКА ВЪ
ДУБАНЫ СѢ ТѢЛО СТОУЕТЪ СОНЕМЪ .
НБѢ И ТѢЛО БГО ХОУДО И НЕ НАРО

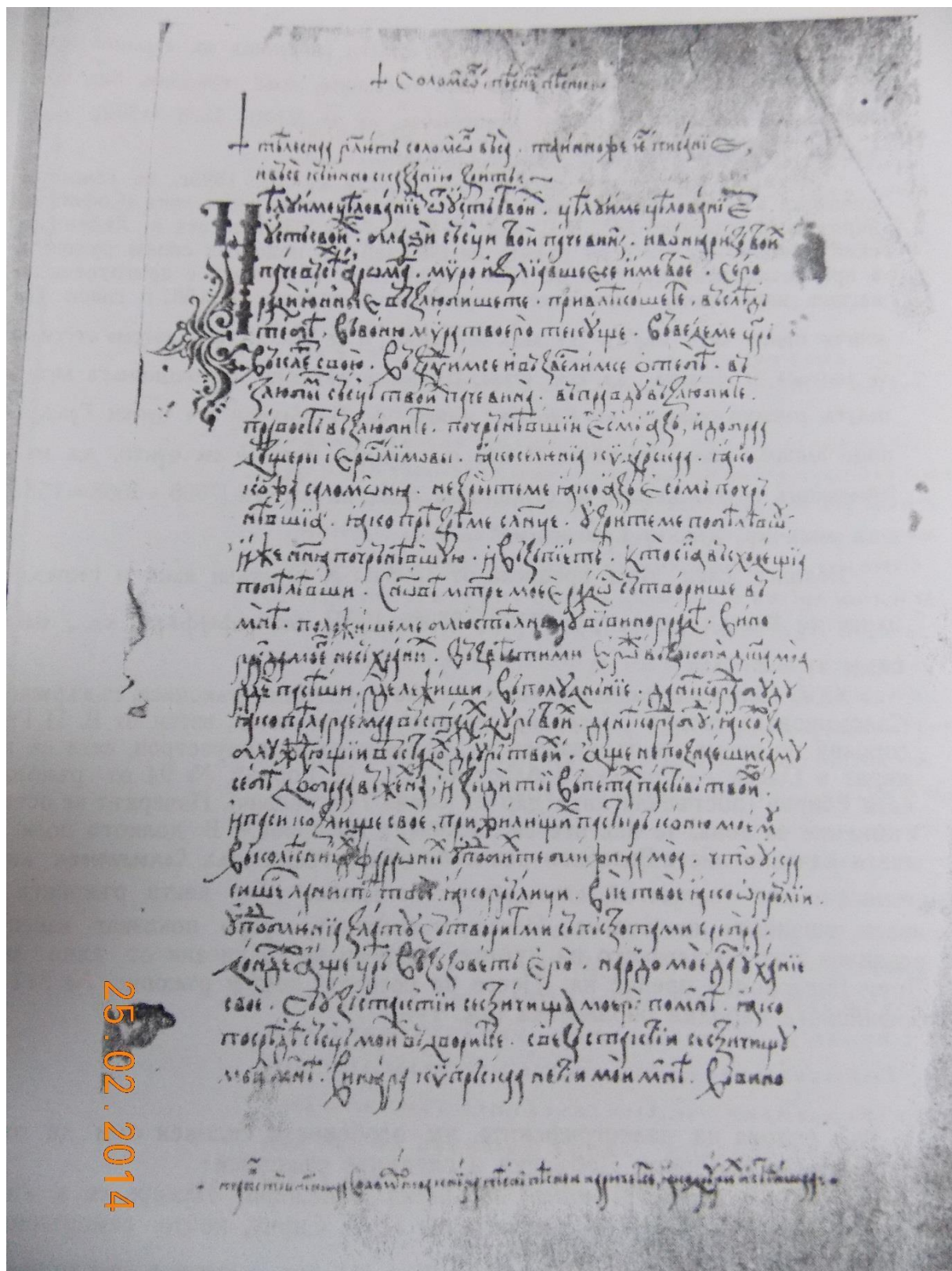
Четириевангелие на Иоан Кратовски од 1569 година

Четириевангелие на Јоан Кратовски од 1569 година

Пахомиј Слепченски - Минеј од 1545 год. Ленинград ГПБ, бр. F.I. 488

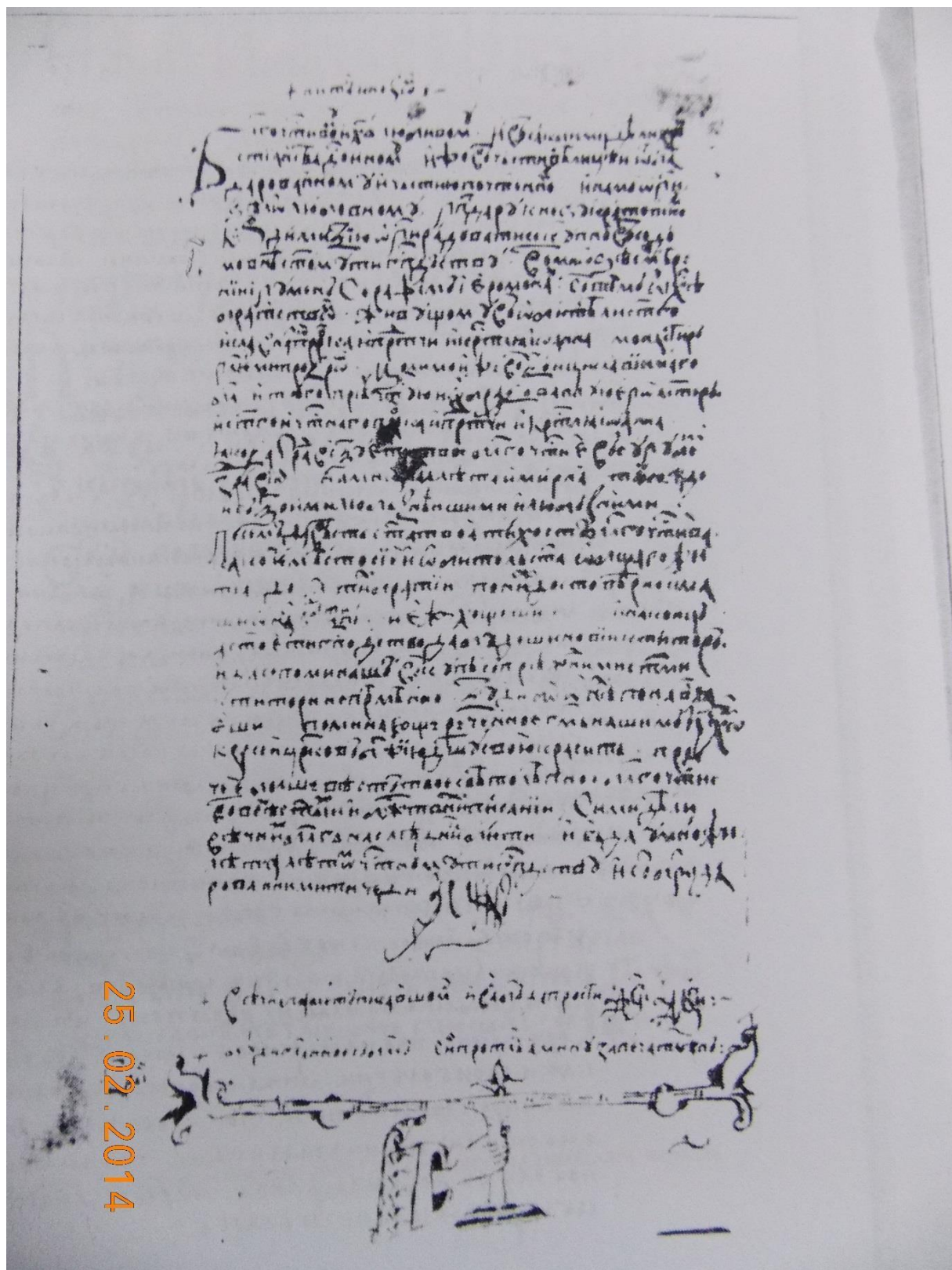

Висарион Дебарски - Песна над песните. Одеса, Библиотека „М. А. Горки“, бр. 94

25.02.2014

6847. *Aspidopteryx* *membr.* *hex.* *can.* *mid.* *sinopid.* *G.* *h.* *n.* *membr.* *K.* *ripid.* *n.* *membr.*

25.02.2014

Висарион Дебарски - Слепченски писмовник, 1550 год., Москва - ГБЛ, 36. Григоровиќ, бр. 1734

рінейскіх іменемъ сїлѣмъ.
 и се мѡуза дѣше понесѣти крѣ-
 стъ крѣстѣ, и при-
 шѣше, и сѣде, и сѣде, и сѣде.
 намъ крѣстѣ глѣмое голгоѣда.
 еже и глѣмое лѣкное мѣстѣ.
 и да шѣмоу пѣти оцѣмъ свѣ-
 тлѣтѣю смѣшѣмъ, и кѣмъ
 не хотѣашѣ пѣти. распѣ-
 шѣи же его, расцѣлише ри-
 зѣ его вѣрѣше жрѣцѣе. и
 сѣде шѣи стрѣжааху и тѣмъ.
 и во уложише во оу глѣкы егъ.
 и ииоу емоу написанноу.
 Сѣде іс. прѣиоуденскѣ. то
 гдѣ распѣше свѣтѣмъ двѣ разѣ
 ииикѣ. сѣдиноу оуденноу.
 и сѣдиноу ошѣноу:

03.03.2014

03.03.2014
 срамн. — Сѣтъ же дѣнь же ѿнытѣи мѣсѣн
 нацѣ сѣтъ да сѣтъ по тѣмъ по словѣмъ еѣ
 тѣмъ да сѣтъ. С. тѣмъ прѣ по словѣмъ еѣ
 рѣмъ достѣмъ. тѣмъ сѣтъ по словѣмъ еѣ
 тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. — 1504. 5. мѣсѣн.
 + Слѣдѣе сѣтъ рѣмъ да сѣтъ по словѣмъ еѣ
 тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ.
 + Не зѣмъ сѣтъ рѣмъ да сѣтъ по словѣмъ еѣ
 тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ.
 тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ.
 тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ. тѣмъ да сѣтъ.
 + С. тѣмъ. 5. мѣсѣн. апрѣ. 5. сѣтъ. —

Висарион Дебарски - автограф од 1551 година, Москва - ГИМ, Хлудов
 бр. 192

НЕИНСМЫТАРЫ И ФАРИСЕИ

спіхоси. Фариїсствахей, спланида длете
воуди. Хсѣво ввноуспра. Емуже смѣре
ній прієтний: ~~~~~

нин прѣстѣнныи :
 ѿдѣстѣиіи же днь . събѣмъ и пріпѣмъца нати
 нѣмъ . съжеми ѿ сїи оубо ѿстѣхъ и бѣго
 носны пѣсно дѣтелни ѿца нашѣ . и зрѣдѣне
 іако побѣдѣтъ ѿстѣго дѣхъ дѣвѣимъ и сѣло
 живше , пѣбнмъ дѣлаше . прѣвѣи же въсѣхъ
 сѣ оумьсли . пѣри глаго пѣснен . въ оубраза мнѣ
 стѣ . е прѣице . пѣснѣи нѣвишѣи нѣхъ овнѣишѣи
 поиспѣи нѣ новыи ѿрѣи . великыи пѣтворца іако
 ѿма . събѣмъ и великѣи спѣртѣи іако и нѣ пѣд
 нѣшѣго іако нѣмъ . пѣи менѣи нѣи ѿго іако мѣу
 жо днѣвы , іако дѣдѣи оумьсли пѣснѣи . ѿи
 гѣже ѿго и прѣи ѿцѣ . и пѣче и нѣхъ іако ѿрѣ
 и іако сѣи спѣи дѣи пѣрѣи новѣи пѣи ѿи . и
 прѣи нѣмъ пѣи нѣмъ стѣи и великыи мѣи сѣи нѣи
 нѣи . пѣхъ оуби пѣи спѣи дѣи пѣрѣи пѣи
 ше . нѣи нѣи пѣи пѣи нѣи нѣи нѣи нѣи нѣи
 ше . и прѣи дѣи іако ѿи . ѿи нѣи оубо ѿцѣ сѣ
 бѣи нѣи и сѣи нѣи . пѣи же ѿго пѣрѣи днѣмъ
 іако іако іако . іако вѣи нѣи пѣрѣи сѣи .
 іако іако нѣи . и зрѣи нѣи . въ прѣи нѣи
 нѣи пѣрѣи нѣи нѣи пѣи . пѣи же
 прѣи нѣи днѣи пѣи . въ прѣи и нѣи пѣи .
 прѣи нѣи пѣи нѣи , пѣи пѣи . и нѣи пѣи
 нѣи . сѣи нѣи сѣи нѣи . пѣи ѿго

03.03.2014

[illegible][illegible]

И ПЕРВАЯ ЧАСТЬ

БѢДѢ ТИ ПОВЕДЕТЬ . ЯКОУ БО АСЯКО ЯКО
 ВОЛЮ БО ИСКАНІЕ , ИЛИ ПРОШЕНІЕ , ТРИ НА
 КА ВЪ ПРОШЕНІИ НЕ СПИТАНІА ИМАЕТЪ . СИ
 ЦЕ НЕ ДОХИЩЕМО КЪ СЕБѢ ПРОТИВНИКЪ СЪ
 НА : ЯКО ТЮ Е БЪ : И ПОТЕСОМЪ
 СЕБѢ : ЕНІАНИ РАДОУЕТСЯ БЪ . И
 ЕЩЕ ОУ БО ВЪ ПРАВДЕ СІЮЩЕ , ЧТО И БЪ .
 ПРОДВИННО ЯКО ПРѢДЪ ВЕЩИ ВЪ ЗЫСКОУ
 ЕМЪ . ЕЩЕ НЕ ГНІЕ , ПОТЕСОМЪ РЕСЕ БЪ .
 ПЛѢКОВАНІЕ СНОГО ИМЕНЕ НЕ ПУХЕМЪ . ЕЩЕ
 ЯКО ПРѢДЪ ГНІЕ , ЯКО ЕНІАНИ РАДОУЕТСЯ
 ТЕСЕ ИЖЕ БЪ НАДІЕ , ПРОДВИННО . ЯКО НА
 КОЛІЦѢ ОБРАЩЕ РЕСЕ БЪ . РЕШИ НАМЪ НЕ
 ЗЕМЪ . ИЖЕ БО КРОИЕ РАДОУА ПРѢДЪ БО
 СЛОВА НАДІЕ . НИТ ПОЖЕ РАДОУЕТСЯ
 ПОУТЬ ШЕСТУЮЩАГО СЕМО И СЛОВО СКА
 ЮЩАЕ . НАДІЕ НА ОУ БО ПРѢДЪ СЕМО ,
 НАДІЕ СТОРИТИ НЕ СПИТАНІА ПРѢДЪ . ПО
 И ПРѢДЪ . И ПОТЕСОМЪ РЕСЕ ПРѢДЪ . И ЯКО
 ИЩЕ РАДОУЕТСЯ ПРѢДЪ . ПРѢДЪ И
 СЛОВО СКОРОСТНО , ЯКО ПРѢДЪ ПОЛЮБИЩАГО

03.03.2014

Висарион Дебарски - Минеј од 1549 год., Софиска народна библиотека, бр. 915

гл҃а д҃л҃мн҃ропоки д҃аше . Сого кр҃сти
 сн҃и н҃и вл҃д҃и мѣспокысѣ . гл҃а же оу҃сн҃а
 шл҃а есн҃ѡ тасн҃ѣсѣ . Свѣтл҃е сп҃сѡу іо҃сн҃а
 то го вѣстн҃ѣсѣ . и д҃х҃ъ кн҃д҃кль есѣ вл҃д҃ѣ
 нн҃и го лоу҃ кн҃и нн҃ѣ . гл҃а сѣ при кл҃а есѣ рш҃а
 емоу . нѣ ѡ вѣсѣ пр҃кѣ пр҃кѣ шн҃и .
 не ѡ сѡу д҃кн҃и мн҃се ѡн҃а . иже кт҃ро пѣю
 т кр҃е щн҃мъ пѣмѣ : - ип҃н҃ : гл҃сѣ .
 д҃н҃ъ х҃е н҃а іо҃сн҃а дн҃ъ пр҃и д҃е іер҃тн҃и сн҃е . дн҃ъ
 іо҃сн҃а нн҃а сѣтсѣ в рѣ бл҃тн҃ѣ . Сн҃л҃ѣ мн҃е
 б҃сн҃ѣ оу҃ж҃а сн҃е . прѣ сл҃авнѣ вн҃д҃ѣ
 гл҃н҃ѣ сп҃сѡ . мѡре вн҃д҃ѣ нн҃а по кт҃же . іо҃сн҃а
 нн҃а вн҃д҃ѣ вл҃д҃ѣ рш҃а сн҃е . мѣже пр҃ѣ
 вл҃д҃ѣ сн҃е вл҃д҃ѣ мн҃ѣ . Сл҃авѣ вл҃д҃ѣ шн҃и
 б҃оу . и на земл҃и мн҃ѣ вл҃д҃ѣ цѣ к҃го во мн҃ѣ
 нн҃ѣ : - Сл҃авѣ сл҃овѣ вѣл҃нѣсѣ . и ѡ пѣ : -
 н҃а х҃р҃гн҃и . ѡн҃а нн҃ѣ . пр҃ѣ пѣ . г . и сн҃а б҃гѣ .

іо҃сн҃а нн҃а нн҃ѣ шн҃и ѡн҃ѣ . лѣ вѣ рш҃а х҃ѣ
 лѣ сн҃ѣ ѡн҃ѣ рш҃а прѣтн҃а іо҃сн҃ѣ . по гл҃ѣ
 нн҃ѣ нн҃ѣ рш҃а нн҃ѣ вл҃д҃ѣ . лѣ сн҃ѣ нн҃ѣ : нн҃ѣ
 мн҃ѣ нн҃ѣ нн҃ѣ рш҃а нн҃ѣ прѣтн҃а нн҃ѣ вл҃д҃ѣ
 вл҃д҃ѣ нн҃ѣ . нн҃ѣ нн҃ѣ нн҃ѣ д҃х҃ѣ сн҃ѣ нн҃ѣ
 нн҃ѣ рш҃а кр҃ѣ нн҃ѣ гл҃ѣ . нн҃ѣ вл҃д҃ѣ лѣ сн҃ѣ .

03.03.2014

31 15 HK

[illegible]

147

ПРЕДЪЛЪЖАВАНЕ

Рѣдѣти повѣсть . ꙗкоже въ всѣхъ
 ꙗкоже волюю и исканіе , или прошеніе ,
 приидѣхъ въ прошеніи и испытаніи
 имѣти . Сице не доумѣвѣмо и съвѣ
 противникъ ѿ насъ : а . ꙗкоже убо
 бѣ : в . и поусомъ рече бѣ : г . Елизи
 разумѣваетсе бѣ . и егда оубо въпра
 шаемъ глаголюще , убо не бѣ . проидѣни
 ꙗкоже прѣла вещь въ зѣскудемъ . Егда
 глаголю , поусомъ рече бѣ . тѣмъ ꙗкоже
 не самого имени не испещуемъ . Егда
 прѣла глаголю , ꙗкоже елизи разумѣва
 етсе і . же бѣ наречіе , проидѣнимо .
 ꙗкоже ꙗкоже оубо образъ рече бѣ . вещь
 на нѣ испещуемъ . иже бѣ кроуѣ ра
 зума прѣла бѣго словіа на нѣ . ни
 убоже разѣ не спѣветъ поутъ шѣкъ
 ющаго се мо и ѿ намо сѣмъ ꙗкоже .

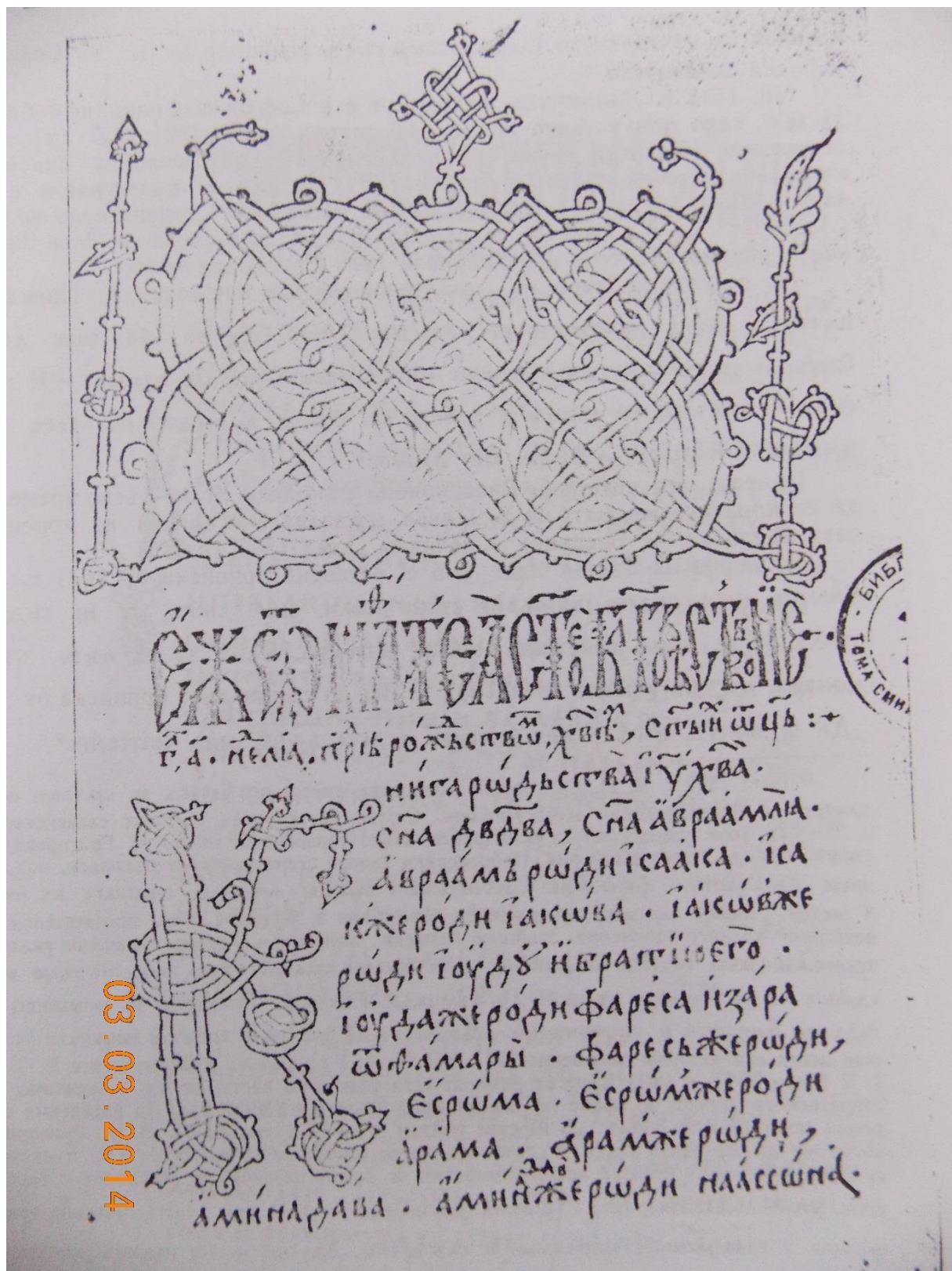
03.03.2014

СЛАСЛОВСАВКЪТЪ ИЗЪ ГЛАВЪ

ѿ КНИГЪ КЪ НѢСТА ПІИНА ФІЛСОФА, КЪ СЕ
НЪ СКАГО. СЪВІЩАГО ДУИТЕЛНА СРЪБКАГО.
ВЪДНИ БЛГОУПІИВААГО СПЕФАНА ДЕСПОТА,
ГЛАДНА СРЪБАНЕ. ИИМАТА СЪБРАЗЪ
СИЦЕВЪ КОПИСА ПЕЛЕНА:

КТО ХОЩЕТЪ ПИСАТИ. СЪМОЖИЗДЕ СЛОВЕСА.
ИРЪТИ. ИВЪЛЪТИ. ОУЗІЕ ИВАРЕНЕ. И
АПОСТРѢФА. ИЕРѢСКИ. ИМЕЖО СРОУІЕ.
ИСОПРОТНІВНЫЕ. ИИЛИПЕЛНАД СЛОВЕСА.
ИПОВЕЛИПЕЛНАД. ИСЪВРАШИПЕЛНАД. И
КОИ БЪЛЪТИ. ИЛИСАД СЛОВА ПРИСАДНА
СОУТА КЪ КОИМЪ РЪЧЕМА. ИИКОЗДЕ О
БЪЩЕШИ. ПИШИ ВЪ СЛАВѢ БЖІЮ:
ЗНАДЕНІЕ. Ы. СЕ Ы ПОВЕЛИТЕЛНОЕ.
ИИСПАДНИПЕЛНО. ИИКОЖЕБЫ РЕШИ,
ПОСАДЪ. АПЛА. ПРІСКИ. ІЕРАРХЫ. ПРІПО
БНЫЕ. ПОСТННИСКИ. МНИСКИ. МОУЖ
СПАВНЫ. ЛИСКИ. ЛИЦЫ. САМЦЫ. ОБРАЗЫ.
СЪАРХАГЛА. СЪАГЛА. СЪАПЛА. ИИКО
ЖЕ ВЪШЕ РЕСЕ. ПРІКСТОЛЫ. ДВОВЫ.
ЛІ. ВАРВАРЫ. АКУЛЫ. ІСЫ. ІСОВЫ.
ЕДИНОВОДНЫИ СНЫ. СЕ ОЕДИНѢ. А СЕ
ЕДИНОВОДНІИ ОМНѢСЪ. ТЫГІ. МЫ
ВЫ. ИИМАДЫ ИИНЫЕ ГЛА. ѿВЫГНУ. ВЪЦА.
МНѢСЫ. ІСѢСЫ. А СЕ СЛОВЕНО. ИИКО
ЖЕБЫ РЕШИ. ВЪХУТАУ. ѿИ МНѢСЫ.

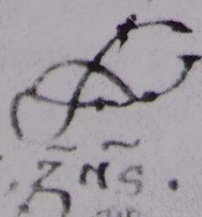
03.03.2014

Висарион Дебарски - Четириевангелие од 1548 год., Белград, Народна библиотека, бр. Рс 102

прѣ, въскрѣсны, нагрѣны. въне
 лю прѣбъ еѣмъ: глѣ, ѡ:
 нна въскрѣсноу глѣтъ гъ. с. спн
 ме гн ꙗко нагѣ оупова: глѣ. в.
 вѣспани гн бѣ мой пове. с. гн бѣ мой
 нагѣ оупова: глѣ. г. ѡ:
 рцѣ гѣ въезыцѣ ꙗко гъ. с. въспо
 нте гвнгѣ нъ новоу: глѣ. д.
 въскрѣсны гн помозы намъ нн. бѣ
 оушнма на шнма слыша: глѣ. б.
 въскрѣсны гн бѣ мой да възне. с. нѣпо
 вѣ мѣ гѣ гн: глѣ. с. ѡ:
 гн възвн гн нснхъ. фвою. с. пасн
 ннхъ въ нн, наставляе ꙗ: глѣ. з.
 въскрѣсны гн бѣ мой да възне. с. нѣпо
 вѣ мѣ гѣ гн: глѣ. н. ѡ:
 въцрн гѣ гъ въ вѣкы бѣ. с. хвалн
 ше мой гд:

03.03.2014

Висарион Дебарски - Четириевангелие од 1548 год., Белград, Народна библиотека, бр. Рс 102

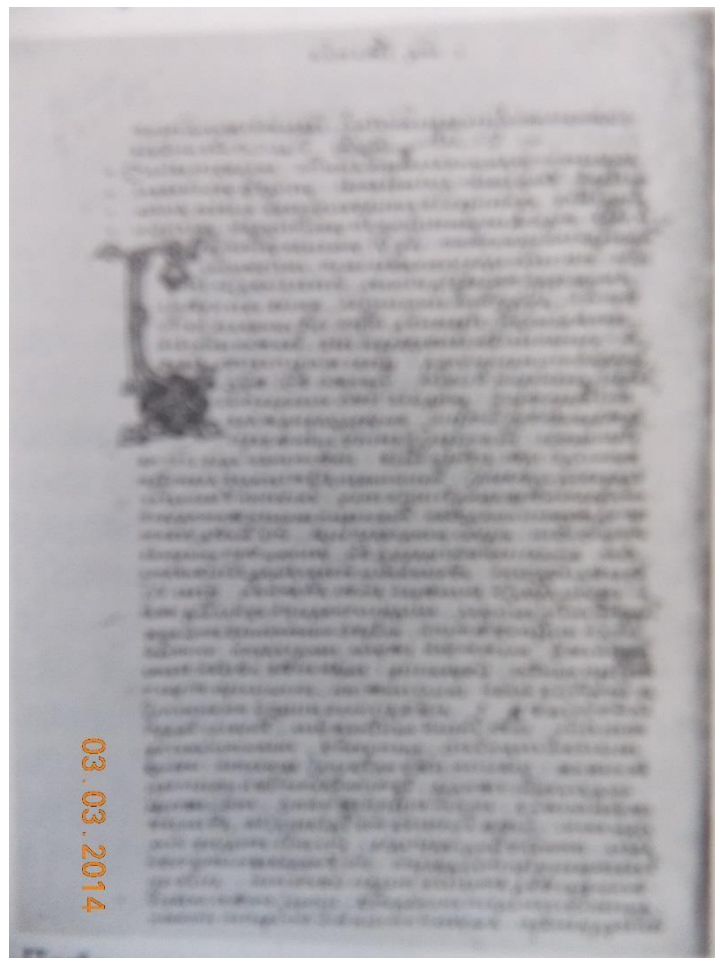
КНИГА ПЪВЪЛЪЕ ЖЕЛЪЕ

синадрна сего

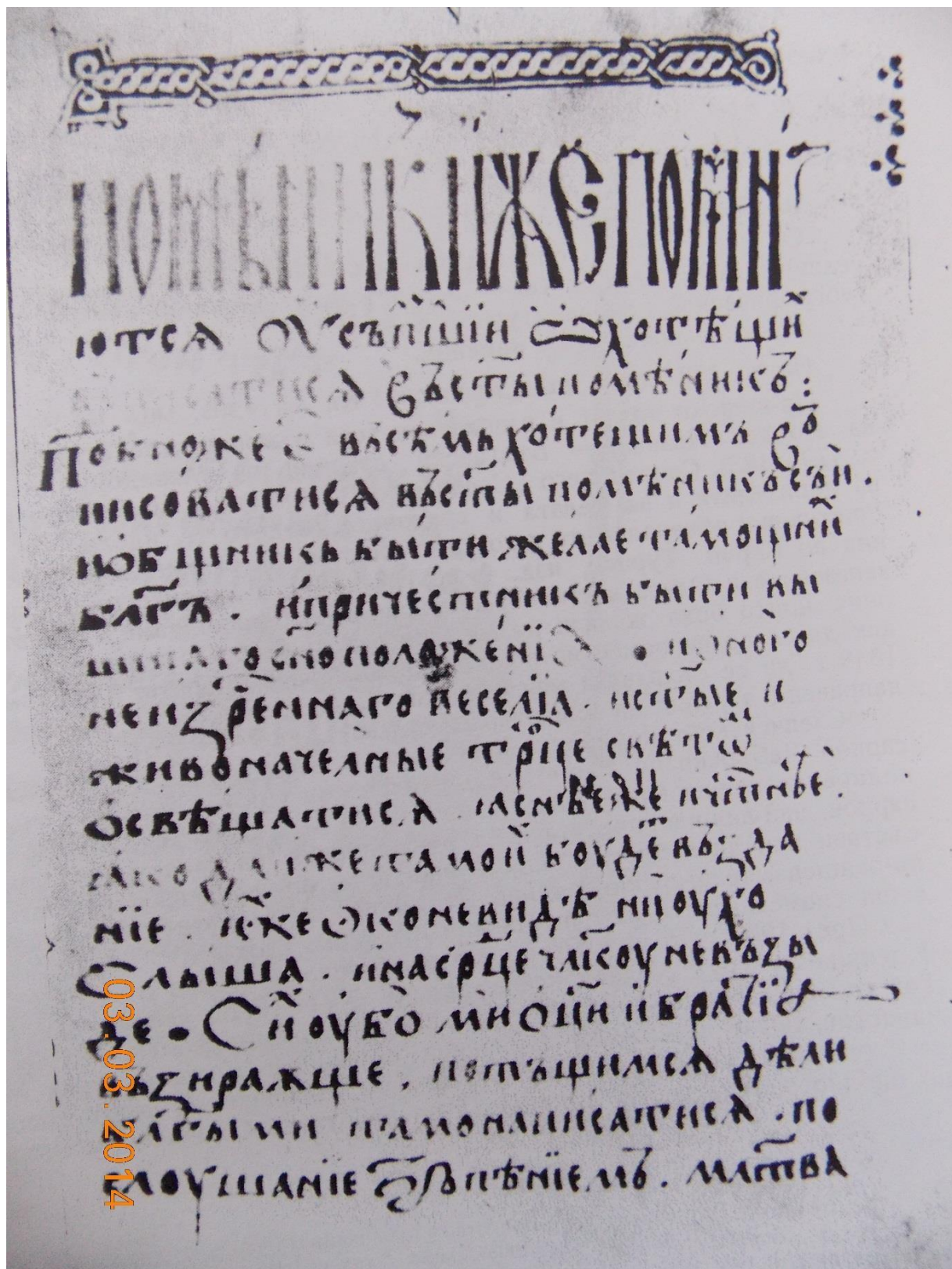
и

и про

справдаси творити нбо нземлю . земля же бѣ .
невидима и неустроена . и тма вѣху бесѣи .
и дѣла бжїи нешаашеся вѣху воды . и рече бѣ
да бѣуде свѣтъ . и бѣста свѣтъ . и видѣ бѣ свѣтъ
тако добро . и разлочи бѣ между свѣтъ и ме
жду тмою . и и рече бѣ свѣтъ днѣ . а тма оумна
рече нощь . и бѣ вѣтеръ и бѣ зѣра днѣ едины .
и рече бѣ да бѣуде твѣра да посрѣдѣ воды . и да бѣ
дѣла разлочиши между водою и водою . и бѣ
тако . и створи бѣ твѣра дѣ . и разлочи между
водою . и же бѣ на твѣра днѣ . и между водою и же
бѣ по твѣра днѣ . и бѣ тако . и и рече бѣ твѣра да нбо .
и видѣ бѣ тако добро . и бѣ вѣтеръ и бѣ зѣра днѣ
вторыи . и рече бѣ да бѣи мѣтсе вода по нбсма вѣ
снма едины . и да ссави соуща . и бѣ тако . и ссави
тсе вода и же по нбсма вѣснми свое и гдвнсе соуща .
и и рече бѣ соущоу землю . да ссави водныи маре
и моора . и видѣ бѣ тако добро . и рече бѣ да прозе
бнста земля твѣроу стнмоу стѣнцоу стѣне по
доу и по по бнмоу на землѣ . и бѣ ста тако . и прозе
бнста земля твѣроу стнмоу стѣне породѣ и по по док
тнмоу . и дрѣво тнмоу . твѣреще плодѣ . емоу
тсѣмѣго вѣнма породѣу на землѣ . и видѣ бѣ .

Зборникот „Анријанти“ на Владислав Граматик од 1473 год. - автограф на пишувачот

Висарион Дебарски, Слепченски поменик I, 1548 год., Одеса – Државна научна библиотека „М. А. Горки“, бр. 91.

03.03.2014

приложитъ къ монастыри .
хотѣице земельнымъ и паш-
нымъ и къскоре погыбаю-
щымъ . купити нѣснаго
Оного и не издѣицѣаго цр-
квѣа . да въписуице
коуко и тѣиравно въпомѣ-
никъ . и да се помѣиуиотъ
и посмрѣти до вѣка .
ѿще иже ктѣ хотѣитъ кажи
вопе написати се . и да къ мо-
настыри . села или внигра .
или сѣсу црковны . или тѣо
лико по внозписанію . тѣ
мо да се запише . ѿще и
коуко сѣице мнѣго позу-
дѣице въ монастыри .
или въ тѣи или въ кѣцѣ . ѿ
тѣи и въ иноу страну .

Висарион Дебарски, Слепченски поменик I, 1548 год.

[illegible]

Пофално слово за Кирил и Методиј во Загребскиот зборник на Владислав Граматик, 1469 год.

настаѣники ноутипаи спенїа дшѣ нашіѣ .
и покинѣиша нмѣ яко дховныи оцѣмѣ ,
и пошараиша овыемѣ . съвѣщаніюмѣ
ка наспѣа и полъза . прѣбываніемѣ браіѣе
въ пощепіихѣ . и бдѣніи , и мѣтвѣи мѣа .
прѣбываніемѣ въ оумнѣніи , и въ слъзѣ , и
въ зѣханіи . въ послушаніи и неповѣданіи .
прѣбываніемѣ въ мѣренѣ мѣрѣи , и по тѣщаніи
въ слѣженіи въ слѣзѣи трѣпѣніемѣ .
прѣбываніемѣ въ сѣборѣ црковныи . и въ вѣѣ
протѣи по нѣтскѣи по вѣгохѣ . да же блго
оугомо поработавше бгѣ . на слѣднцы
бѣдемѣ вѣтѣи блгыи . и бесѣмѣрѣи
пишии на слѣженію . блгѣи и щедропа
ми и тѣвколюбіемѣ . габѣи спѣнашего
ісхѣ . емѣ поблѣ всѣа слѣ , тѣи по въ вѣ вѣсѣ .

Ѹже бже нашіѣ , слава тобѣ . всѣкомѣ
и си дѣла блгѣ , потѣло и конѣцѣ , аминѣ : -

О іѣ кнѣзѣ , глѣ ми еѣ лѣи жѣтѣи . пѣлѣ , зѣи , рѣи , а : -

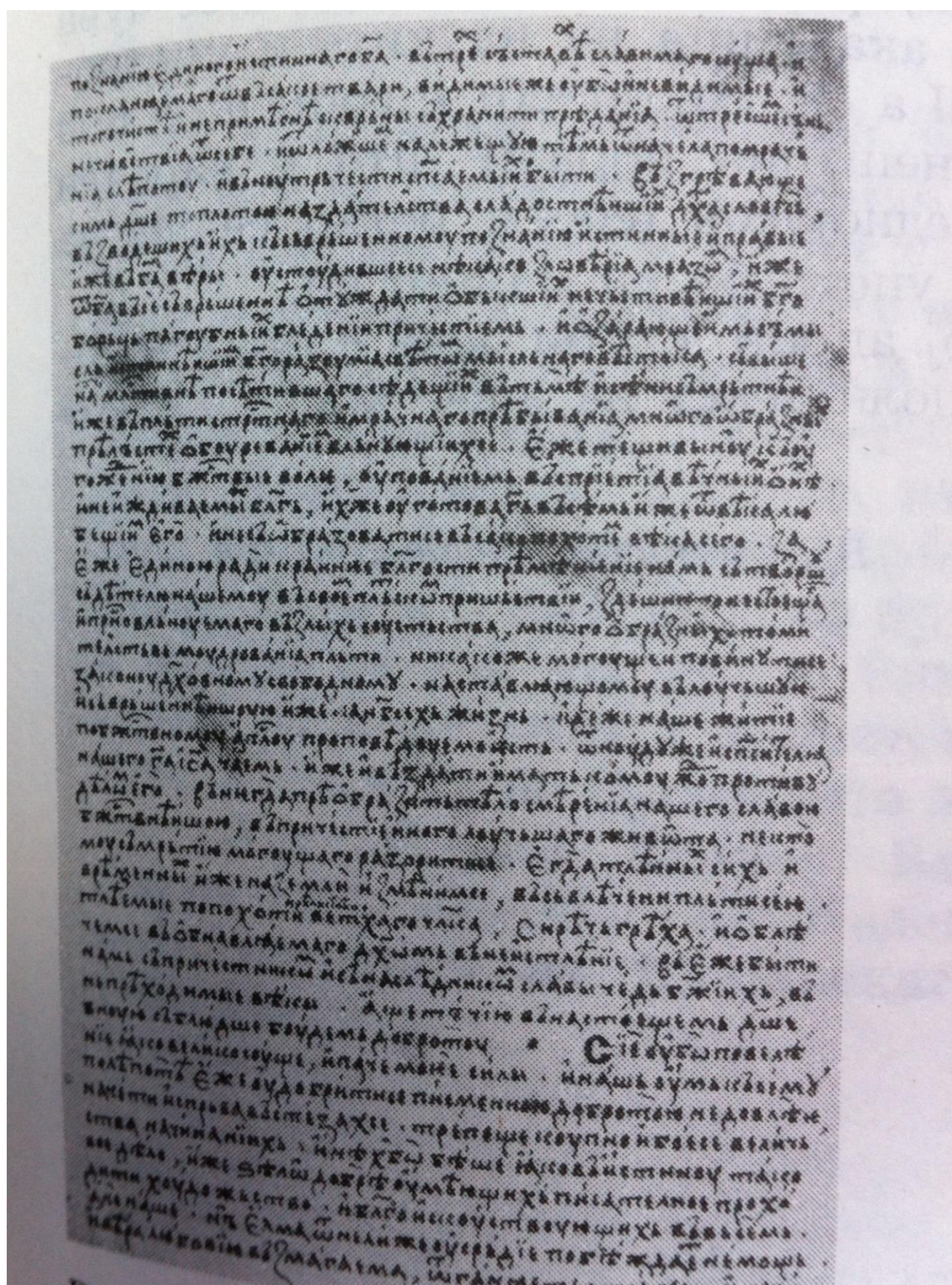
О іѣ кнѣзѣ пѣ , мѣи и рѣи . імоу ѣтѣи зѣи , зѣи мѣи : -

пріѣжѣи кѣи мѣи и іермоу : -

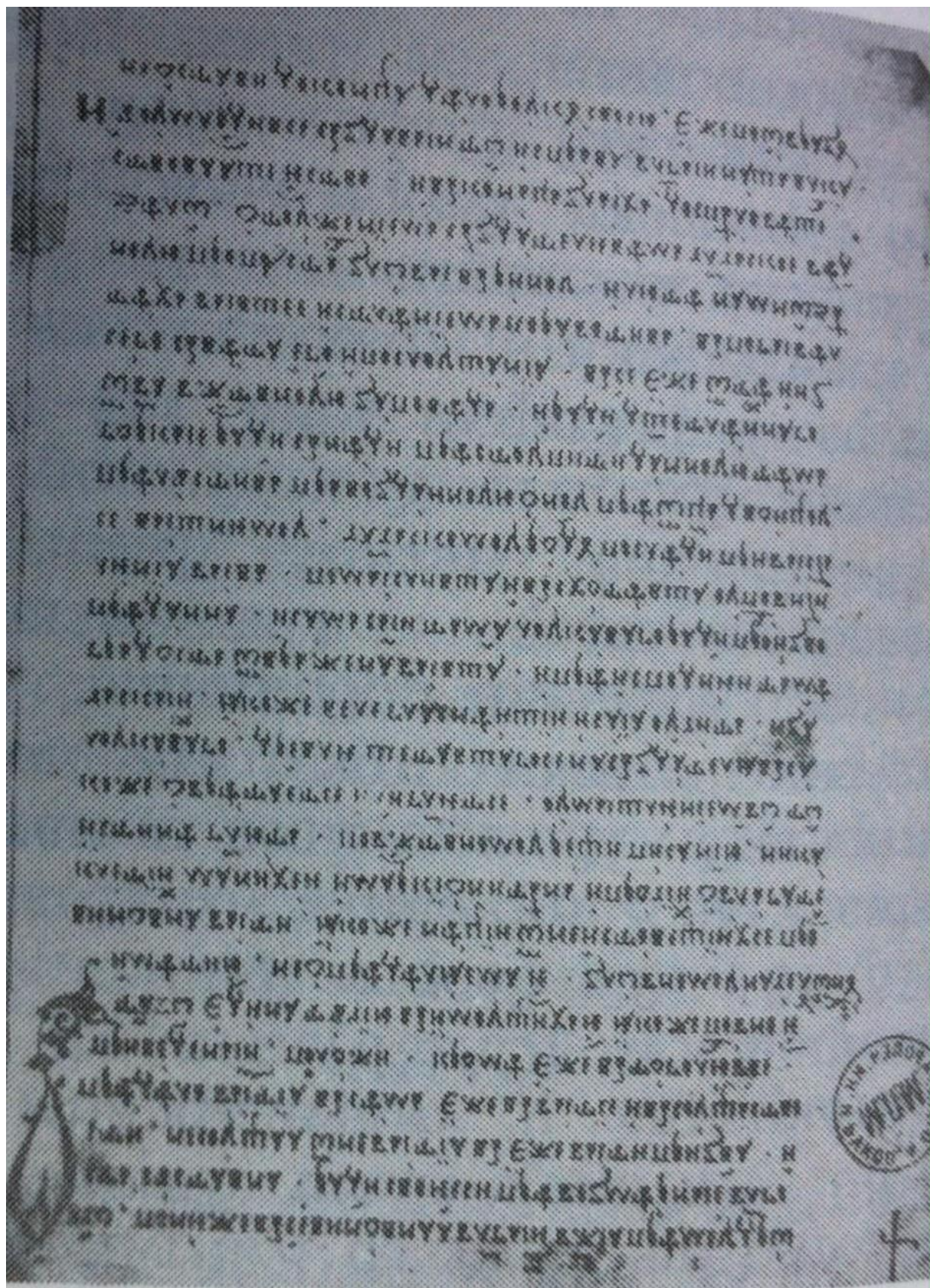
Ѹи стѣи жѣтѣи оуоу погрѣи и справѣи бѣи : -

Joan Kратовски. Службеник од 1567 год.

Владислав Граматик, Загребски зборник, 1469 год.

Димитар Кратовски, Фрагмент од поговорот кон Номоканонот од 1466 год.

ЖЕ НІЄ ПОКА ^{НЕ} АБ КІ МОРОЗІВ
 ІЗДІКІСА. НІЄТО ХОДІСТА
 ДУХОВУТИ, ДАРІ СЕРИТІВ ОУЛА
 ВЛННІЄ. ДА І МАШІ І СЛІШНІ
 НЕПРОЩЕНД СІ СІА КІА КІ СІА
 ЖИТІА. НА ДІАГОКІ СІ
 СІЛА ЧІНІА ДІАГОКІ НА ДІАГОКІ
 ІАГОКІ СІА. ІІ МІДІ СІА
 РІНІСІ СІА, ІІАНА ДІАГОКІ
 ІІАНА СІА ДІАГОКІ СІА
 ІІАНА: БІ ХІ, З. ІІА
 МІА. Ф. КІ. ДІА
 НА ДІАГОКІ СІА ЧІНІ СІА
 ДІАГОКІ СІА. БІ СІА
 СІА ДІАГОКІ СІА. ІІАНА
 СІА. Б. БІ СІА СІА
 ІІАНА СІА. ІІАНА СІА

стала ханісншкѣ рѣшѣнѣ есаѣснѣ
 иерн иѣнѣзѣрѣ. ѿсѣла ханісншкѣ
 ханіснѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 го жѣлѣнѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла

ЗЯ ѿс ІК
 ѿс

и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла
 ханісншкѣ. и ѿсѣла ханісншкѣ. и ѿсѣла

V. Заклучок

По завршувањето на анализата на одредени автографи напишани од страна на македонски книжевници од XV и XVI век се дојде до основниот заклучок дека македонската книжевност е богата со голем број на записи кои се пронајдени, прочитани, сочувани и уште толку голем број на записи кои не се пронајдени, не се прочитани и не се сочувани. Записите постојат уште од многу одамна и нивното значење е високо поради тоа што се верува дека со нивното постоење се продолжува значењето на делата коишто се напишани. Записите се оставани од страна на луѓе пишуваачи, толкувачи или читатели на некоја книга и најчесто во нив се содржани информации за условите под коишто е пишувано делото. Авторите на записите се граѓани кои се познати како еснафи, но кои немаат големо образование и немаат некои особени заложби и претензии и главно за нивните искуства се дознава посредно и притоа важно е дека старите хроники кои се оригинални или преведени се карактеризираат со изразени книжевни квалитети затоа што се составени во духот на најдобрите традиции на средновековната книжевност, но сепак иако и на записите и на летописната литература не можат да им се оспорат. Записи оставале и градители и ктитори, зографи и помагачи на благородното строителско дело црква или конак, камбанарија или чешма, едно кубе на црквата или една порта од манастирската ограда кој колку можел и колку милувал од крал и велможа до селанец и дуќанџија, калуѓер и калуѓерка – сите жртвувале за спас на својата душа и на своите блиски, а оставиле вечен спомен за себе и за своето време кај поколенијата.

Важно е да се каже дека сето она што е поставено како истражувачка цел е реализирана во структурата на трудот, темелно и интерпретативно, т.е., сите автографи се шематски претставени со главните карактеристики, издвоени се стилските белези на записите, претставени се местото на пишување, на чување, но исто така се наведени и информации за нарачателите на записите итн.

Со теоретската анализа лоцирано е местото на средновековните записи во целиот ред на средновековни книжевни жанрови, а посебно внимание има поетиката на записите од аспект на средновековни книжевни жанрови. Важно е да се констатира дека до XVII век немало некои посебни напори за да се утврдат елементите кои се содржани со записите поради што не се нагласувала поетиката на записите, но сепак забелешки се ставале кај белините кај ракописите кои се пишуваа или препишуваа. Веќе во XVII век се првите обиди за пишување на записи на ракописи, првиот обид го има направено еден непознат Светогорец којшто теоретски ги нема одредено целините туку составил записи со кој алудира кои составни елементи треба да бидат содржани. Со тоа се докажа дека **постојат автографи на средновековните книжевници коишто твореле во периодот на XV век и во периодот на XVI век.**

Покрај тоа што тие постојат, важно беше да се елаборира и нивното **специфично значење** кое се сведува на неколку причини, прво, достапни се податоци за животните патишта на книжевниците иако биографските информации се често скудни поради што многу важни се информантите кои ги оставале за себе и својот живот, а кои се конкретни и точни. Овие информанти често објаснуваат и во кое време се творело, исто така од големо значење.

Анализираните автографи имаат делови во кои елаборираат важни социјални, историски, општествени и политички настани поврзани со времето кога е пишувано (на пример, наведени се владетели, донатори, нарачател, битки, истакнати личности). Опишан е социјалниот статус на населението на македонските простори преку директно раскажување на моменталните општествени активности.

Важно е да се напомене дека овој докторски труд има основа која се темели на претходни истражувања кои се научно богати и издржливи како што се истражувањата на: Милена-Ристова, Љубомир Стојановиќ, Глиша

Елезовиќ, Јордан Иванов, Радмила Угринова-Скаловска, Ѓорѓи Поп-Атанасов, Добрила Миловска и други.

Во практичниот дел каде што се елаборирани записите особено е посветено внимание на следните средновековни книжевници: **Владислав Граматик, Димитар Кратовски, Протопоп Јоан Кратовски, Висарион Дебарски**. Во следното поглавје пак, анализата ги опфаќа: Матеј, Сисој и Пахомиј.

Се заклучи дека Владислав Граматик, според досегашните наши сознанија бил активен во средновековно Жегливо, во областа Младо Нагоричино и Матечје. Во Младо Нагоричино во 1456 година тој го пишува првиот од своите четири енциклопедиски зборници, познат под името Предел. Другите свои зборници ги пишувал во манастирот Матејче. Првиот од нив во 1469 година. Тоа е мошне обемен зборник, вториот од споменатите ракописи е пишуван во 1473 година и е познат под името Андријанти. Овде е особено важно тоа што во неговиот повез се пронајдени македонските глаголски листови од X век. Третиот ракопис, познат како Рилски панегерик го пишувал во 1479 година. Покрај овие обемни зборници Владислав Граматик напишал и еден Шестоднев, кој не е зачуван во науката. Димитар Кратовски е еден од најзначајните македонски книжевници од XV век, поврзан со традициите на Кратовската книжевна школа. Во 1466 година тој направил препис на Номоканонот, за потребите на архиепископијата во Охрид. Кон средината на минатиот век овој Номоканон сè уште се наоѓал во Охрид каде што го пронашол рускиот славист В. И. Григорович. Меѓутоа, Григорович ги зел само последните листови од ракописот, кои сега се наоѓаат во Лениновата библиотека во Москва, во збирката на Григорович.

Висарион Дебарски е еден од најзначајните македонски книжевници од XVI век. До сега се идентификувани 23 негови ракописи кои моментално се чуваат во разни институции надвор од нашата земја. Покрај пишувањето на ракописни книги Висарион Дебарски според нас е и еден вид на антологичар кој врши избор на текстовите што ги пишува, собирајќи ги по свој вкус. Тој

создал ракописни зборници што дотогаш не постоеле во средновековната македонска литература.

Јоан Кратовски е еден од најзначајните македонски книжевници кој живеел и творел во периодот на турското ропство. Во продолжение, претставени се податоци за еден од најзначајните ликови во средновековната книжевност – Јоан Кратовски и неговите најпознати ракописи. Во анализата се вклучени неговите најпознати ракописи како Молитвеникот, Четвороевангелие, Литургијар и др. преку кои се докажува оригиналноста и талентот кој ги поседувал Јоан Кратовски при создавањето на неговите дела. Согледана е неговата пишувачка дејност која била реткост за времето во кое тој живеел и творел. Преку неговите ракописи се уочува неговата оригиналност, иновативност и мајсторскиот стил кој го поседувал овој исклучително важен автор за средновековната литература.

Помеѓу најпознатите книжевници од XVI век се споменуваат Матеј Слеченски познат по „Диоптра“ и „Книга за пророците“, но и по „Евангелие од крајот на XVI век“. Неговите ракописи датираат од 1563 год., и од 1593 год., хронолошки презентирани во продолжение на трудот. Следно, се споменува Пахомиј Слеченски, познато по „Требник“, „Минеи“, „Зборници“ и други дела. Исто така, се спомнува и Сисој познат по „Библиски книги“.

Автографите коишто се опфатени со истражувањето се анализирани од два аспекти:

1. од аспект на дадени информанти,
2. од аспект на стилски изразни средства и стилски фигури.

Притоа, информантите даваат одговор на неколку важни прашања како што се следните:

1. Во кое дело стои записот?
2. Каде се чувал ракописот?
3. Кој бил нарачателот?
4. Дали записот е запишан како предговор, поговор или во маргините?
5. Каде се чува ракописот?

Во претставените шеми образложени табеларно наведени се информанти за:

1. времето на пишување,
2. местото на пишување,
3. нарачката, заповедта и потребата според која се пишувани.

Присутно е унифицирано структурирање на средновековните автографи кое содржи:

1. авторски податоци од личен карактер;
2. информанти за времето и местото на составување на записот;
3. податоци за нарачателот на составување на записот;
4. атрибути за авторовата скромност;

Исто така, присутно е стилско изразување, изобилуваат епитети и метафори. Исто така, има голем број на библиски елементи т.е., анализирана е врската со христијанството како сеприсутна и нераскинлива. Врз основа на сето наведено, работено е врз следните автографи:

- ✓ Запис во книгата Предел, зборник што се наоѓа во збирката на Григоровиќ, а пишуван од Владислав Граматик во 1456 година во село Младо Нагоричино;
- ✓ Запис во еден ракопис од XV век од Владислав Граматик;
- ✓ Запис во Загрепскиот зборник на Владислав Граматик од 1469 година;
- ✓ Запис во Зборник на Владислав Граматик од 1473 година;
- ✓ Запис на Владислав Граматик, создаден во времето на Мемед бег во 1479 година;
- ✓ Запис од „дијак“ Димитар Кратовски во Ракопис од XV век;
- ✓ Запис во „Пентикостар на Слеченскиот манастир“ од 1395 година на Димитар Кратовски;
- ✓ Запис во книгата Триод од црквата при село Слече од 1393 година на Димитар Кратовски;
- ✓ Запис во Молитвеник од 1526 година на Протопоп Јоан Кратовски;

- ✓ Запис во Четириевангелие од 1558 година на Протопоп Јоан Кратовски;
- ✓ Запис во Четириевангелие од 1563 година на Протопоп Јоан Кратовски;
- ✓ Запис во Литургијат од 1567 година од Протопоп Јоан Кратовски;
- ✓ Запис во Четириевангелие од 1569 година на Протопоп Јоан Кратовски;
- ✓ Запис во Кокалјанското евангелие од 1579 година на Протопоп Јоан Кратовски;
- ✓ Запис во Евангелие од 1580 година на Протопоп Јоан Кратовски;
- ✓ Запис во Евангелие од 1583 година на Протопоп Јоан Кратовски;
- ✓ Запис во Златоуст од Битолско од 1547 година на Висарион Дебарски;
- ✓ Запис во Зборник од творби на Дионисиј Аеропаг од 1553 година на Висарион Дебарски;
- ✓ Запис во Минеј за јули од 1549 година на Висарион Дебарски;
- ✓ Запис во делото Диоптра од 1563 на Матеј Слепченски;
- ✓ Запис во Богослужбена книга на Матеј Слепченски;
- ✓ Запис во Требник од 1540 година на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Минеј од 1545 година на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Службеник од 1547 година на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Минеј за месец јуни од 1546-1547 година на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Минеј од 1550 година на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Пролог за месеците март-август од 1560 година на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Минеј за месец октомври од 1575 година на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Панегирик од средината на XVI век на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Ефрем Сирин од средината на XVI век на Пахомиј Слепченски;
- ✓ Запис во Библиски книги од 1544 на Сисој.

Како конечен заклучок произлегува дека целта на автографите е да информираат, да потсетуваат, да упатуваат кон животот на едно поминато време кога луѓето се мачеле, твореле, преживувале, а со тоа оставале и дела за следните генерации, дела кои следните генерации ќе ги слават и на кои ќе се потсеќаат со посебна гордост.

VI. Библиографија

Рјечник из књижевних старина српских, I, Београд 1863.

Т. I Старобългарска литература. Историја на Българската литература, 1963.

Т. IV Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Под редакция на Климентина Иванова. София 1986.

Македония. Сборник од документи и материјали, София 1978.

Старобългарска литература, Книга I, София 1971.

Бележити Българи. Том 1, София 1967.

Бележити Българи. Том 3.

Paleobulgarica, XVIII, 1994, 1.

Ангелов, Боню, Из старата българска, руска и сръбска литература, Книга III, София 1978, Издателство на Българската академия на науките, Институт за литература.

Ангелов, Боню, Из историјата на руско-българските литературни врзки. Книга 2, Наука и изкуство, София 1980.

Ангелов, Боню, Из старата българска, руска и српска литература, София 1978.

Бакалова, Елка, Живописна интерпретация на сакрализирания образ в средновековното изкуство, Paleobulgarica, XVIII, 1994, 1.

Велев, Илија, Макаријовска, Лилјана, Црвенковска, Емилија, Македонски споменици со глаголско и кирилско писмо, Скопје 2008.

Георгиевски, Михајло, Делото на Димитар Кратовски, книжевник од XV век, Спектар, Скопје 1987, бр. 9.

Гербран, А., Шевалие, Ж., „Речник на симболите“, Скопје, Табернакул 2005.

Григорович, В. И., Очерк путешествия по Европейской Турции, Москва, 1877.

Данчев, Георги, Владислав Граматик - книжовник и писател. София 1969.

Данчев, Георги, Рилската повест на Владислав Граматик и спорове околу двете ѝ редакции. Страници из историјата на Търновската книжовна школа. София 1983.

Данчев, Георги, Вести за дейноста на Кирил и Методиј, съхранени за науката от Владислав Граматик. - Славянска филологија. Т. 21, 1993.

Делева, Антоанета, Втори четения на обществото за изучаване на славянската старина, *Paleobulgarica*, XV, 1991, 1.

Динеков, Петар: „Основни црти на старата бугарска литература“, 1950.

Зафиров, М., Един неизвестен ръкопис на Владислав Граматик во: Старобългарска литература, 1980, NO 6.

Зафирова, Недялка, Принос в описването на славянските ракописи, *Paleobulgarica*, XV, 1991, 1.

Златанова, Румяна, Ново учебно помагало, *Paleobulgarica*, XV, 1991, 1.

Иванов, Йордан, Български старини из Македонија, редакция Боню Ангелов, София, БАН, 1970.

Иванов, Йордан, Българите в Македонија, София 1917.

Иванов, Йордан, Проучвания врѣху средновековието и поновата историја на Вардарска Македонија, 1994.

Иванова, Климентина, Старобългарска литература, Кн. 3.

Илиевски, Хр. Петар, Светила незаодни – Словенските првоучители и нивните ученици (студии), Скопје 1999.

Јанц, Загорка: Преписивачка школа по па Јована из Кратова и њени одједи у каснијем минијатурном сликарству во Зборник Музеја примењене уметности, Београд 1971.

Яцимирскій, И., Описаніе южнославянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ, Сборник, Академ и наукъ, 1921, т. XCVIII, No 2.

Кабакчиев, Кирил, Средновековен художествен текст и контекст, *Paleobulgarica*, XV, 1991, 1.

Ковачевић, Љ. Белешке и натписи. Гласник. Књ. LVI. 1884.

Конески, Блаже: За македонската литература, Скопје 1967.

Куев, Куйо, Съдбата на старобългарската ракописна книга през вековите, Наука и изкуство, второ преработено и допълнено издание, София 1986.

Лавров, П. А., Палеографическое обозрение кирилловскаго писма. Енциклопедия славянской филологии, 4.1. Петроград, 1914.

Липатов, Александар, Взаимодействие латинского Запада и византийского Востока: кирилло-методиевска традиција, истоки полской литературы и проблеми славянской взаимности, *Paleobulgarica*, 2, 1993.

Мартиновска, Виолета, Палеографски албум. Т. 1, Словенски ракописи од Археографската збирка во НУБ "Св. Климент Охридски" - Скопје: (XIII-XVIII век).

- Мартиновска, Виолета, Древни книжевни текстови, Скопје 2013.
- Мечев, Константин, Истината за создателите на българската и славянска писменост, Език и литература, 1982, бр. 6.
- Миловска, Добрила, Книжевно наследство, Просветно дело АД, Скопје 2004.
- Миловска, Добрила, Од страниците на старата македонска литература, Современост, бр. 9, година XXXVI, ноември, 1986.
- Миловска, Добрила, Отпретани сведоштва, Каприкорнус, Скопје 2010.
- Миловска, Добрила, Написа своеју рукоју, Каприкорнус, Скопје 2013.
- Миловска, Добрила, Слеченски запис - Висарион Дебарски, илустровано списание на Матицата на иселениците од Македонија, год. 47, број. 582, 15 септември 2000 година, стр. 28-29.
- Миловска, Добрила, Автографи на македонски книжевници од XV век. Зборник на трудови од Меѓународен научен симпозиум „Развојот на македонската литература“, 25-26 септември, 2006. Скопје 2011.
- Миловска, Добрила. Допири со светоста, Каприкорнус, Скопје 2012.
- Миловска, Добрила. Ѓорѓи Кратовски во книжевната и народната традиција, Студентски збор, Скопје, 1989.
- Минчева, Ангелина, Към вопроса за кирило-методиевите традиции в дейността на преславските книжовници, Език и литература, 1982, бр. 6.
- Мирковић, Л: Протопоп Јоан, Србин из Кратова, преписвач и минијатор књига (1526-1583) во Сп. „Богословље“, Београд 1957, св. 1.
- Мострова, Татјана, Към вопроса за лествицата в славянската ракописна традиција, Paleobulgarica, 1991, 3.

Мошин, В.: *Cirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I dio. Opis rukopisa.* Zagreb. 1955.

Начев, В. и Ферманджиев, Н.: *ПИСАХМЕ ДА СЕ ЗНАЕ*, приписки и летописи, Издателство на Отечествения фронт, 1984.

Петар Хр. Илиевски, *Светила незаодни: словенските првоучители и нивните ученици (Студии)*, Матица Македонска, Скопје 1999.

Петканова, Донка, *Старобългарска литература IX - XVIII век*, Трето допълнено издание, София 1997.

Поленаковиќ, Харалампие, *Творците на словенската писменост*, Мисла, Скопје 1985

Поп-Атанасов, Ѓорѓи, *Кратовскиот книжевен центар во XVI век*, Литературен збор, бр. 2.

Поп-Атанасов, Ѓорѓи, *Речник на старата македонска литература*, Македонска книга, Скопје 1989.

Поп-Атанасов, Ѓорѓи, *Македонска книжевна традиција*, Институт за македонска литература, Скопје 2001.

Поп-Атанасов, Ѓорѓи, *Октоихот во македонската книжевна традиција*, Институт за македонска литература, Скопје 2000.

Поп-Атанасов, Ѓорѓи, *Стари записи*, Скопје 1996.

Поп-Атанасов, Ѓорѓи: *Археографски белешки од неколку белградски ракописни збирки*, Спектар, Скопје 1984.

Попов, А. Н., *Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*. Москва, 1872.

Райков, Божидар, *Съборникот на Владислав Граматик от 1456*, *Paleobulgarica*, 1991.

Райков, Божидар, Опис на славянските ракописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора, Том I, 1985.

Райков, Божидар, Колов, Христо, Христова, Боряна: Славянски ракописи в Рилския манастир, Наука и изкуство, София, 1986.

Ристова-Михајловска Милена, Автографи на македонските книжевници од XV и XVI век, Штип 2015, стр.20

Снегаров, Иван, Българската егзархија, София, 1969.

Снегаров, Иван, Духовно-културни врзки между Бугарија и Русија през средните векови (V-XV), 1950.

Спространов, Е., Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир, София, 1902.

Спространов, Е., Неизвестна служба на Климента, епископ словенски. - Сборник в чест на проф. Л. Милетич по случай 25-годишнината му книжовна дейност (1886-1911). София 1912.

Станкова, Лиляна, „Ислямските мотиви в украсените от Владислав Граматик ръкописи, съхранявани в Рилския манастир“, в Известия на Исторически музей, Кюстендил, т.XVI, Велико Търново, 2010 г., с.71-84.

Стојановић, Љубомир, Стари српски записи и натписи, книга 1, Београд, 1982.

Стојановић, Љубомир, Стари српски записи и натписи, книга 2, Београд, 1983.

Стојановић, Љубомир, Стари српски записи и натписи, книга 3, Београд, 1984

Стојановић, Љубомир, Стари српски записи и натписи, книга 4, Сремски карловци, 1923.

Стојановић, Љубомир, Стари српски записи и натписи, книга 5, Сремски карловци, 1925.

Стојановић, Љубомир, Стари српски записи и натписи, книга 6, Београд, 1988.

Стојановић, Љубомир, Стари српски родослови и летописи, Сремски карловци, 1927.

Стојановић, Љубомир, Рукописи старе штампане књиге, 1982.

Стојановић, Љубомир, Каталог Народне библиотеке у Београду. Рукописи и старе штампане књиге, Београд, 1982.

Стојчевска-Антиќ, Вера: Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност, Институт за македонска литература при Филолошкиот факултет и Детска радост, Скопје 1997.

Стојчевска-Антиќ, Вера, Од средновековната книжевност, Скопје 1976.

Стојчевска-Антиќ, Вера: „Светлините на традицијата“, Матица македонска, Скопје 1998.

Стојчевска-Антиќ, Вера, Низ страниците од словенската писменост, Стремеж, бр. 1, 1971.

Стојчевска-Антиќ, Вера; Миловска, Добрила; Јакимовска-Тошиќ, Маја, Средновековни книжевни жанри, Институт за македонска литература, Скопје 2000.

Трайчев, Г. Манастирите в Македонија, 1933.

Trifunović, Đ., Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova, Nolit, Beograd 1990.

Trifunović, Đ., Из тмине појање. Стари српски песнички записи, Нолит, Београд 1962.

Тушевски, Ванчо, Поетика и реторика на Новата македонска книжевност, Менора, Скопје 2001.

Угринова-Скаловска, Рада, Книжевните споменици на старомакедонската писменост, Литературен збор, бр. 4, 1966.

Угринова-Скаловска, Рада, Записи и летописи, Скопје 1975.

Христова, Б., Караджова, Д., Узунова, Е., Бележки на българските книжевници X-XV век, София 2003.

Христова, Боряна, Два ракописни шестоднева од библиотеката на Рилския манастир, Език и литература, София 1982, бр. 2.

Христова, Боряна, Амулетите и талисманите в българската писмена традиција, Анибус, София 2001.

Христова, Боряна, Опис на ръкописите на Владислав Граматик. Велико Търново, 1996.

Христова, Боряна, Българския XV век, *Paleobulgarica*, 2, 1993.

Христова, Боряна, За Ресавските български ракописи XV-XVIII век, *Paleobulgarica*, 1991, 4.

Христова, Б., Владислав Граматик и Рилскиот книжовен център од XV век, Рилски манастир, декември 1981.

Христова, Боряна, Караджова, Даринка, Вутова, Нина, Опис на славянските ракописи в Софийската Народна библиотека, София, 1996.

Христова, Б., Караджова, Д., Икономова, А., Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България. Своден каталог. Под редакцията на И. Дуйчев и Б. Райков. София. 1982.

Христова, Б., Мусакова, Е., Узунова, Е.: Опис на славянските ръкописи в църковно-исторически и архивен институт на българската православна црква. Том I. Библейски книги. София 2000.

Христова, Искра, Нов принос към изследването на старобългарския превод на трите основни библейски богослужебни книги, *Paleobulgarica*, XV, 1991, 1.

Цонев, Б., Кирилски ръкописи и старопечатени книги в Загреб. Сборник БАН, кн. I, 1913.

Цонев Стефанов, Беню, Опис на ракописите и старопечатените книги на Народната библиотека в София. Том V. София, 1910.

Цонев Стефанов, Беню, Опис. Пловдивска я библиотека. Славянски ракописи и старопечатени книги на Народната библиотека в Пловдив. София, 1920.

Цонев Стефанов, Беню, Опис на славянските ракописи в Софийската Народна библиотека. Том II. София, 1923.

Цонев, Б., Славянски ръкописи в Българската академия. - Сб Б А Н, 6, 1916, NO 10.

Чолов, Петар, Древните Българи. Историческа библиографија. София, 2001.